

การสร้างประวัติศาสตร์ พระครูโพนสะเม็ก ในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

สุธิดา ดันเลิศ และ ดร.เมธี เมธาสิทธิ สุขสำเริง

อาจารย์ประจำหลักสูตรประวัติศาสตร์ สาขามนุษยศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

sutida.tonlerd020@gmail.com; mmsuksumret@gmail.com

บทคัดย่อ

ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 พระสงฆ์เถรวาทนามว่าพระครูโพนสะเม็กเป็นหนึ่งในแกนนำการอพยพไพร่พลลงสู่ภาคใต้พร้อมการอุทิศตนในการสถาปนาอาณาจักรจำปาศักดิ์และชุมชนในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงรวมถึงแม่น้ำในสาขาของแม่น้ำโขงตอนกลาง ได้แก่ ร้อยเอ็ด ท่านเป็นตัวอย่างของผู้นำทางศาสนาที่ขึ้นสู่ตำแหน่งทางการเมือง-การปกครองสูงสุด บทความนี้ต้องการศึกษาและวิเคราะห์การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงจากมุมมองทางประวัติศาสตร์ ครอบคลุมเนื้อหา 4 ภาคส่วน ส่วนแรก การวิพากษ์หลักฐาน เนื้อหาส่วนที่สองขบวนการสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพน

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเรื่องการเก็บรวบรวมข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดยโสธร เงินสนับสนุนการวิจัย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประจำปีงบประมาณ 2556 จำนวน 100,000 บาท

สะเม็ก เนื้อหาส่วนที่สามคือผลกระทบต่อประชาชนสองฝั่งโขงในการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก และเนื้อหาส่วนสุดท้ายคือบทสรุป ผลการศึกษาได้ค้นพบว่า ขบวนการสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยการเขียนพงศาวดารตำนาน บทความ และหนังสือ 4 ช่วง ช่วงที่หนึ่ง *ตำนานจำปาศักดิ์*ของเจ้าเมืองอุบลราชธานีคนสุดท้าย ช่วงที่สอง ภายหลังจากการลงนามอนุสัญญาสยามฝรั่งเศสในวันที่ 3 ตุลาคม ค.ศ.1893 คือ *ตำนานจำปาศักดิ์ พงศาวดารอีสาน* และหนังสือช่วงที่สามได้เกิดขึ้นในกลางทศวรรษที่ 1950 - 1991ช่วงสุดท้าย ค.ศ.1992 - 2013 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มแม่น้ำมูลและสาขาได้เริ่มสืบค้นและสร้างประวัติศาสตร์ชุมชนด้วยการเชื่อมโยงกับพระครูโพนสะเม็กการผลิตหลักฐานทั้ง 4 ชุดเป็นไปอย่างจำกัดในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง คนฝั่งขวาแม่น้ำโขงมีความศรัทธาต่อพระครูโพนสะเม็กในฐานะผู้สร้างบ้านแปงเมืองและศูนย์รวมทางจิตใจ

คำสำคัญ: พระครูโพนสะเม็ก, การสร้างประวัติศาสตร์, ฝั่งขวาแม่น้ำโขง

The Reconstruction Pra Kru Ponsamek History on the right bank of the Mekong River.

Sutida Tonlerd and Metee Medhasith Suksumret, Ph.D.

Lecturer of History, Department of Humanities, Faculty of Liberal Arts,
Ubon Ratchathani University, Ubon Ratchathani, Thailand.

sutida.tonlerd020@gmail.com; mmsuksumret@gmail.com

ABSTRACT

In the early of 18th centuries, Pra Kru Ponsamek a Theravada Buddhist monk, was a migration leader southward. He dedicated his life to establish Champassak and the central Mekong community (Roi Et). He was a religious leader, who attained the highest political position. This article aims to analytically reconstruct Pra Kru Ponsamek 's history on the right bank of the Mekong river. The content classifies in 4 parts; the analysis of evidence and documentaries, the reconstruction of PraKruponsamek History on the right bank of the Mekong river process, the impact of

reconstruct Pra Kru Ponsamek 's history toward Mekong People, and the conclusion.

The study shown that reconstruct Pra Kru Ponsamek history process had occurred in the reign of King Rama IV of Siam in four periods on legends, chronicles, and books. The Champasak chronicle was produced by the last King of Ubonratchathani before 1893 A.D. The story of Pra Kru Ponsamek had written after 3 October 1893 A.D. in Isan Chronicles. From 1955 to 1991 A.D., Pra Kru Ponsamek story produced in the lower Mun valley and its tributaries. Between 1992 and 2013 A.D., local communities of the Mun Valley begin to reconstruct its history annex to Pra Kru Ponsamek. All four versions produced on the right bank of the Mekong River. In the nutshell, the Mekong people respect Pra Kru Ponsamek as a communities builder and spiritual guardian.

Keywords: Pra Kru Ponsamek, Reconstruction History, the Right Bank of Mekong River

รูปปั้นพระครูโพนสะเม็กสร้างขึ้นในปี ค.ศ.1936 หน้าประตูทิศเหนือทางเข้ากำแพงแก้ววัดพระธาตุพนม ท่านเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ให้กับคนสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งต่างเลื่อมใส ครัทธา และเทิดทูนท่านเป็นอย่างยิ่ง ในปี ค.ศ.1698 - 1702 ท่านได้แะพักที่เมืองธาตุพนม พร้อมการปฏิสังขรณ์ยอดพระธาตุพนม (ที่มา: สุธิดา ตันเลิศ บันทึกภาพ 17 กุมภาพันธ์ ค.ศ.2013)

บทนำ

เมื่อมีการนำประวัติศาสตร์มารับใช้การเมือง ประวัติศาสตร์ได้กลายเป็นองค์ความรู้พื้นฐานในการสร้างชาติ การก่อตัวของนานาประเทศตามแนวคิดตะวันตก หรือรู้จักกันทั่วไปว่า รัฐชาติแบบใหม่ได้เกิดขึ้นด้วยปัจจัยที่คล้ายคลึงกัน คือ การรวมตัวของกลุ่มคนที่มีภาษาพูดเดียวกัน มีดินแดน และอำนาจอธิปไตย ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 สังคมตะวันตกได้ผ่านขบวนการสร้างรัฐชาติแบบใหม่อย่างโชกโชน ประวัติศาสตร์ชาติในสมัยแรกล้วนเจือปนไปด้วยแนวคิดเหนือธรรมชาติ เทพนิยายตำนานเพื่อพรรณนาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับสังคมโดยรวม

ในปี ค.ศ. 1850 รัฐบาลสยามได้เริ่มเล็งเห็นความจำเป็นในการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมโดยรวมตามแนวคิดตะวันตก การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือ กลยุทธ์หนึ่งที่สยามได้ใช้ในขบวนการ-สร้างชาติเพียรพยายามในการตั้งดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงของกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมมอญ-เขมรและลาวให้เป็นส่วนหนึ่งกับสยามบทความนี้มีการสะกดชื่อท่านพระครูโพนสะเม็ก 2 รูปแบบ คนพื้นถิ่นสองฝั่งแม่น้ำโขงเรียกวีรบุรุษท้องถิ่นว่าพระครูโพนสะเม็ก เอกสารของราชสำนักบางกอกและเอกสารทางการใช้คำเรียกท่านว่าพระครูโพนสะเม็ด

บทความนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกการวิพากษ์หลักฐานเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจให้กับงานชิ้นนี้ ส่วนที่สองขบวนการสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก ส่วนที่สามคือผลกระทบต่อประชาชนสอง

ผังโขงในการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก และส่วนสุดท้ายคือบทสรุป ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.การวิพากษ์หลักฐาน

เอกสารและวรรณกรรมที่ใช้ในการศึกษาสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ จารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร และหนังสือ

1.1 จารึก

ในปี ค.ศ.1975 คราวพระธาตุพนมล่มนั้น วัชรินทร์ (ปฏิพัทธ์) พุ่มพงษ์แพทย์ และพระเทพรัตนโมลี (แก้ว กันโตภาโส) ได้ศึกษาจารึกกรูพระธาตุพนม ประกอบด้วยจารึกฐานพระพุทธรูป 1,015 องค์ และแผ่นจารึก 46 ชิ้น จารึกฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่งมีอายุช่วงปี ค.ศ.1648 - 1701 ในลำดับต่อไป รัชนี ปุณโณทกได้ตั้งข้อสังเกตงานศึกษาจารึกแผ่นลานทองแดงเลขทะเบียน ช. 1720/96 เป็นหนึ่งในงานศึกษาจารึกกรูพระธาตุพนมของวัชรินทร์ และพระเทพรัตนโมลี กล่าวถึงการบูรณะพระธาตุพนมสมัย ค.ศ.1693 - 1702 (รัชนี ม.ป.ป., 333) หลักฐานลายลักษณ์อักษรชิ้นนี้ ได้เชื่อมโยงการเดินทางมาพำนัก ณ เมืองพระธาตุพนมของพระครูโพนสะเม็กที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมได้ระบุไว้ในปี ค.ศ.1690 เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้มาสร้างยอดพระธาตุพนม 3 ปีจึงแล้วเสร็จ (เดิม 2546, 36)

จารึกอนุสาวรีย์อัฐิธาตุพระครูโพนสะเม็ก วัดพระธาตุพนม (ที่มา:เมธิ เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ บันทึกภาพ 17 กุมภาพันธ์ ค.ศ.2013)

1.2 ตำนาน

ตำนานจำปาศักดิ์ที่เก่าแก่นั้นได้ถูกเรียบเรียงขึ้นในสมัยราชวงศ์จักรีมีด้วยกัน 3 ส่วน ส่วนแรก นิพนธ์ขึ้นโดยเจ้าราชวงศ์จำปาศักดิ์ (เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์) ส่วนที่สอง ฉบับพระยาอำมาตยธิบดี (หรั่ง ศรีเพ็ญ) ส่วนที่สาม เรียบเรียงโดยหม่อมหลวงอมรวงษ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร)

ตำนานจำปาศักดิ์ ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีพระบรมราชโองการให้พระศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ และเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์เรียบเรียง**ตำนานจำปาศักดิ์** ซึ่งเป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุด ประวัติเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์เป็นหลานชายของเจ้าอนุวงศ์เคยดำรงตำแหน่งเจ้าราชวงศ์จำปาศักดิ์เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนสุดท้ายในระบบกินเมือง และยังมีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติกับรัชกาลที่ 4 ในฐานะพี่ชายเจ้านางดวงคำปีที่เรียบเรียง คือ ปี ค.ศ.1861 คราวเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ถูกพักราชการและพำนักที่บางกอก เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีในฐานะผู้นำคนนอกสายตระกูลอาญาสี่เมืองอุบลราชธานีที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักบางกอก

ธนัญชัย รสจันทร์ (2552, 119) ได้อธิบายว่า สยามได้พยายามควบคุมเมืองอุบลราชธานีด้วยการสลายอิทธิพลของกลุ่มอาญาสี่เดิม ในเหตุการณ์ปีค.ศ. 1863 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แต่งตั้งพี่ชายของเจ้านางดวงคำพระชายาในพระองค์ คือ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองอุบลราชธานีได้สร้างความไม่พึงพอใจแก่สายตระกูลอาญาสี่เมืองอุบลราชธานี

ผู้นำดั้งเดิมเมืองอุบลราชธานีได้ต่อต้านคำสั่งราชการของเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ อันนำมาซึ่งกรณีพิพาทระหว่างผู้นำทั้งสองกลุ่ม สองปีถัดมาในปี ค.ศ.1865 ราชสำนักบางกอกต้องรับพิจารณาคติความของกลุ่มผู้นำดังกล่าว ณ บางกอก รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้แสดงศักยภาพให้กลุ่มอาญาสี่ดั้งเดิมเมืองอุบลราชธานีได้เล็งเห็นว่า ราชสำนักบางกอกได้เลือกตัวละครใหม่ให้ปกครองที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง ท้ายที่สุดผู้นำราชวงศ์จักรีประสบความสำเร็จในการลดอำนาจกลุ่มอาญาสี่เมืองอุบลราชธานี หน้าที่การนิพนธ์ประวัติศาสตร์อีสานโดยรวมเป็นภารกิจของข้าราชการบางกอกเป็นหลัก

การเรียบเรียงในครั้งนี้ใช้หลักฐานพงศาวดารเก่าเมืองจำปาศักดิ์ และคัดสรรจดหมายเหตุเก่าของรัชกาลที่ 1 - 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จุดประสงค์ในการเรียบเรียงเพื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้เรื่องประวัติศาสตร์ เน้นตำนานพระแก้วบุษย์น้ำขาว นัยแฝงคือการอ้างความชอบธรรมและการสนับสนุนอำนาจของสยามในดินแดนจำปาศักดิ์ เป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานจำปาศักดิ์ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ (2545, 245 - 257) ให้ความสำคัญกับพระครูโพนสะเม็กน้อยมากกว่าถึงเพียง 2 หน้าเท่านั้น

เนื้อหาที่เกี่ยวกับพระครูโพนสะเม็กมีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้ 1) เจ้าเวียงจันทน์ไม่ระบุนามถึงแก่พิราลัยทำให้บ้านเมืองวุ่นวาย พระครูโพนสะเม็กจึงได้รวบรวมไพร่พลอพยพลงใต้สู่แดนกัมพูชา เมืองพนมเปญ² 2) เจ้านายกัมพูชาได้เก็บภาษีคนต่างภาษาที่อาศัยในอาณาเขตและใช้งานอย่างหนัก

² ปราบกฏการสะกดชื่อเมืองเมืองพนมเปญ พนมเปญ พนมเบ็ญ หรือพนมเพ็ญในบทความนี้แตกต่างกัน ผู้เขียนยึดหลักการสะกดตามสำนวนของผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงเป็นสำคัญ

3) การหลบหนีอำนาจพระเจ้ากรุงกัมพูชาสู่เชียงแตงหรือสตรึงตรงโขง
 อัดปือ³ ทองคำน้อย ทองคำใหญ่ ตำบลเจียม และตำบลจำปะ 4) การสร้าง
 พระแสนที่เชียงแตง ต่อมาพระปิ่นเกล้าอัญเชิญมาประดิษฐานที่อุโบสถวัด
 หงส์รัตนาราม กรุงเทพมหานคร 5) พระครูโพนสะเม็กได้อาศัย ณ ตำบลจำ
 ปะ ในตำแหน่งผู้นำชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวและชาวป่าชาวดอน 6)
 เจ้านายเวียงจันทน์นามว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าว
 ญาติ จึงล่องเรือพร้อมครอบครัวและบ่าวไพร่มาถึงตำบลจำปะ พระองค์
 ได้พบกับพระครูโพนสะเม็ก ต่อมาพระครูกับนายครัวตั้งเจ้าสร้อยศรีสมุทร
 ท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าวท้าว
 เป็นเจ้าชีวิต พร้อมตั้งตำบลจำปะเป็นเมืองหลวงให้ชื่อใหม่ว่าเมือง
 นครจำปาศักดิ์ 7) รายชื่อเมืองทั้ง 7 แห่ง ได้แก่ โขง เชียงแตง อัดปือ คำทอง
 น้อย คำทองใหญ่ มั่น (สาระวัน) เจียม และ นครจำปาศักดิ์ (พรมทเวานู
 เคราะห์ 2002, 247 - 248)

ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์ ฉบับพระยาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ)
 เกิดในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และถึงแก่อนิจกรรมในปี ค.ศ.
 1903 **ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์**ฉบับพระยาอำมาตยาธิบดีอาจถูกสร้างขึ้น
 ช่วงปี ค.ศ. 1890 - 1903 ช่วงระยะเวลาที่ท่านได้เข้ารับราชการตำแหน่ง
 ข้าราชการประจำเมืองจำปาศักดิ์ถึงการดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำกรุงเทพมหานคร
 เป็นผู้แต่งได้ระบุจุดประสงค์การเรียบเรียง**ตำนานจำปาศักดิ์**เพื่อถวายรัชกาล
 ที่ 5 สืบเนื่องมาจากคราวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ.1868 พระองค์ได้ทรง
 พระราชดำรัสให้รวบรวมพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีพระยา
 ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เป็นผู้รับผิดชอบการแต่งและเรียบเรียงนัยแฝงใน

³ ปรากฏการสะกดชื่อเมืองนี้แตกต่างตามสำนวนของผู้แต่งหรือเรียบเรียง ได้แก่ อัดปือ อัดตะปือ

การแต่งตำนานจำปาศักดิ์ เพื่อการรวบรวมประวัติศาสตร์ชุมชนในพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นงานที่สืบเนื่องจากรัชกาลที่ 4

พระยาอำมาตยธิบดี (2545, 211 - 224) เป็นผู้ขยายความตำนานจำปาศักดิ์ เพิ่มเติมจากสำนวนแรก 5 ประเด็น ได้แก่ ตำนานจำปาคณาคุริศรี การอธิบายเรื่องของพระนางสุมังคลากับพระราชโอรสจำนวนไพร่พลที่อพยพลงใต้พร้อมพระครูโพนสะเม็ก ตำนานพระธาตุพนมเป็ญและการเสียชีวิตพระครูโพนสะเม็ก ขยายเนื้อหาได้ 8 เรื่อง 1) ตำนานจามปานาคบุรีอย่างละเอียด 2) พิธีบูชาัญกระปือ ข้าสู และเรือผีเมสส์กซ์ 3) ประวัติพระครูโพนสะเม็กตั้งแต่วัยเยาว์ถึงการมรณภาพ ที่เด่นคือการให้ข้อมูลภูมิลำเนาเดิมเมืองกะลิม เมืองพาน 4) พระนางสุมังคลากับพระโอรส พระราชินีเวียงจันทน์กับการอพยพลงทางตอนใต้พร้อมไพร่พลจำนวน 3,333 คน 5) ตำนานพระธาตุพนมเป็ญ 6) ประวัติศาสตร์เชียงแตง 7) เรื่องพราวนทึง พราวนเทือง กับพระแก้วขาวและ 8) ผู้ปกครองจำปาศักดิ์และการรับพระราชธิดากรุงกัมพูชาเป็นพระชายา

ในปี ค.ศ.1941 ตำนานจำปาศักดิ์ ฉบับนี้ได้ถูกตีพิมพ์เพื่อเป็นหนังสือแจกในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงค้อยท่า ปราโมช (อำมาตยธิบดี 2545, 213 - 222) เรื่องราวประวัติปลีกย่อยโดยละเอียดของ พระครูโพนสะเม็ก รวมถึงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ปรากฏในงานชิ้นนี้เพราะผู้ประพันธ์มีความชำนาญในการแต่งโคลงอธิบายภาพรวมเกียรติในวัดพระแก้วการแต่งเสภา และการบอกสีกว่าต่อหน้าพระพักตร์

ตำนานนครจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมหลวงอมรวงษ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คนเजर)
 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เกริ่นนำประวัติ ม.ร.ว.ปฐม คนเजर
 ในพงศาวดารอีสาน ฉบับตีพิมพ์ปีค.ศ. 1915 (หลังการเสียชีวิตของท่าน 7
 ปี)ปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 เอาไว้อย่างน่าสนใจสรุปความดังนี้
 ท่านเป็นนักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบรุ่นแรก ผู้มีความสนใจ
 ประวัติศาสตร์ รวบรวมเรียบเรียงประวัติศาสตร์มณฑลอุบลราชธานีร้อยเอ็ด
 และอื่นๆ พร้อมนำสำเนาเอกสารที่รวบรวมนั้นส่งมอบให้กับกรมพระยาดำรง
 ราชานุภาพ ท่านแต่งพงศาวดารอีสาน ขึ้นขณะรับราชการเป็นผู้ช่วยพระเจ้า
 บรมวงษ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ขณะดำรงตำแหน่งปลัดมณฑล
 ประจำจังหวัดอุบลราชธานี ม.ร.ว.ปฐมคนเजरรับหน้าที่ประสานงานราชการ
 เกี่ยวเนื่องกับชายแดนตามสัญญาทางพระราชไมตรีสยาม-ฝรั่งเศส ฉบับวันที่
 3 ตุลาคม ค.ศ.1893 ตามข้อตกลงที่ 6 และฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ.
 1903 ตามข้อตกลงที่ 8 เรื่องรัฐบาลฝรั่งเศสเช่าที่ดินฝั่งขวาแม่น้ำโขงจาก
 รัฐบาลสยาม เมืองอุบลราชธานีมีพื้นที่ให้ฝรั่งเศสเช่า 2 แห่ง คือ บ้านด่านปาก
 มูลและอำเภอเขมราฐการเดินทางสำรวจพื้นที่อย่างต่อเนื่องทำให้ท่านได้เสีย
 ชีวิตขณะปฏิบัติราชการ ในวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ.1908 (*ประชุมพงศาวดาร
 ฉบับกาญจนานภิเษกเล่ม 9 2545, 288 - 289*)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพอธิบายจุดประสงค์การแต่งพงศาว
 ดารอีสานนั้น “ไม่มีผู้ใดสั่งสอนให้หม่อมหลวงอมรวงษ์วิจิตรแต่ง...” (*ประชุม
 พงศาวดารฉบับกาญจนานภิเษกเล่ม 9 2545, 289*) เติม (2546, 13) ได้แสดง
 ทรรศนะที่แตกต่างออกไป ระบุถึงปี ค.ศ. 1900 กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
 ได้มีรับสั่งให้ ม.ร.ว.ปฐม คนเजर เป็นแม่กองรวบรวมเรื่องราวหัวเมืองตะวัน

ออกเฉียงเหนือขึ้น ด้วยการเรียกเก็บสมุดข่อย เอกสารสำคัญ สัญญาบัตรของกลุ่มอาณาสิทธิ์ข้อมูลข้างต้นอธิบายได้ว่า ม.ร.ว.ปฐม คเนจร มีหน้าที่เรียบเรียงเนื้อหาประวัติศาสตร์พื้นเมืองอีสาน ด้วยการวางรากฐานประวัติศาสตร์ชาติเป็นกรอบแนวคิดหลัก เมืองอุบลราชธานีคือบททดลองในการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยใหม่ พร้อมได้รับการคัดสรรจากศูนย์อำนาจบางกอกให้ชำระประวัติศาสตร์ เพื่อเตรียมการเรียบเรียงประวัติศาสตร์ชาติในการรองรับรัฐประชาชาติสยาม

ตำนานนครจำปาศักดิ์ ฉบับม.ร.ว.ปฐม คเนจร (2545, 277 - 241) ได้อธิบายเรื่องพระครูโพนสะเม็กตามสำนวนพระยาอำมาตยาธิบดี รวม 12 ประเด็น ดังนี้ 1) ในปี ค.ศ. 1643 ในรัชกาลพระสรรเพ็ชญ์ที่ 5 หรือพระเจ้าปราสาททอง มีภิกษุรูปหนึ่งอาศัยที่วัดโพนสะเม็กต่อมาสานุศิษย์เรียกว่าพระครูโพนสะเม็ก 2) ในปี ค.ศ.1688 ในรัชกาลสมเด็จพระมหาบุรุษพระเพทราชาขึ้นผู้ครองเมืองศรีสัตนาคนหุตถึงแก่อสัญกรรม พระองค์มีพระราชโอรสชื่อเจ้าองค์หล่ออายุ 3 ปี และพระมเหสีทรงพระครรภ์ 3) พระยาเมืองแสนต้องการพระมารดาเจ้าองค์หล่อเป็นมเหสีเอกพระนางและพระโอรสทรงหลบหนีไปกับขบวนอพยพลงใต้ของพระครูโพนสะเม็ก ทั้งสองพระองค์ได้ทรงพำนักที่ตำบลฉะอ้อหอคำ ณ ที่นี้ พระนางมีพระประสูติกาลพระโอรสลำดับที่ 2 ต่างให้นามว่าเจ้านอภิศัตริย์ พระยาเมืองแสนต้องการขจัดพระครูโพนสะเม็ก 4) เจ้าองค์หล่อทรงหลบหนีไปเมืองญวน 5) พระครูโพนสะเม็ก พระมเหสีและเจ้านอภิศัตริย์หลบหนีลงมาทางใต้เดินทางเข้าสู่ตำบลจิวพันลำน้ำโสมสนุก ทั้งสองพระองค์ประทับที่นี้ 6) พระครูโพนสะเม็กเดินทางต่อไปยังเมืองบันทายเพชร⁴ และตั้งถิ่นฐานในแดนกัมพูชา เจ้ากัมพูชาเก็บภาษีครวลา

7) พระครูโพนสะเม็กเดินทางกลับขึ้นไปยังเมืองจำบากนาคบุรีศรีสาธุศิษย์ แยกย้ายตั้งบ้านเรือน 8) นางแพงนางเพายกเมืองให้พระครูโพนสะเม็กดูแล 9) ปี ค.ศ.1709 บ้านเมืองเกิดการทะเลาะวิวาทพระครูโพนสะเม็กอัญเชิญ เจ้าสร้อยศรีสมุทรท้าวธวัชครองเมือง 10) ตั้งนามเมืองใหม่จัดค่าธรรมเนียม ภาษีอากรแบบล้านช้าง 11) สร้างวัดหลวงใหม่ให้พระครูโพนสะเม็กและในปี ค.ศ.1720 การมรณภาพของท่านพระครูโพนสะเม็กกรมอายุ 90 ปี 12) เมื่อ จัดการฌาปนกิจศพท่านพระครูแล้วเสร็จ ได้สร้างเจดีย์ที่ตรงหอศพ 3 องค์ สร้างเจดีย์ใหญ่ที่ปลงศพเรียกว่าพระธาตุฝุ่น ต่อมาสร้างวิหารขึ้นครอบพระ ธาตุฝุ่นปรากฏเป็นวัดพระธาตุฝุ่นจนบัดนี้ (ปฐม 2545, 227 - 230)

วรรณกรรมประเภทที่สองได้ชี้ให้เห็นพัฒนาการการสร้างประวัติศาสตร์ พระครูโพนสะเม็กขึ้นเป็นอย่างเป็นขั้นตอน ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ที่ไม่มี การกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์หรือร่องรอยความสัมพันธ์ของพระครูโพนสะเม็ก กับต้นราชวงศ์จำปาศักดิ์ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไม่มีความทรงจำรายนาม ของเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชแต่ประการใด การผูกเรื่องหลังรัชสมัยพระสุริย วงศาธรรมิกราชได้เริ่มเติมแต่งในตำนานจำปาศักดิ์ภาคพิศดารได้เกิดขึ้นใน ฉบับพระยาอำมาตยาธิบดี และฉบับ ม.ร.ว.ปฐม คนเจร

1.3 พงศาวดาร

วรรณกรรมประเภทที่ 3 ประกอบไปด้วยพงศาวดารอีสานจำนวน 2 ส่วน ได้แก่ ม.ร.ว.ปฐม คนเจร และพระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด)

⁴ ปรากฏการสะกดชื่อเมืองเมืองบรรทายเพชร ประทายเพชร บันทายเพชร หรือบรรทายเพชร แตกต่างกันตามสำนวนผู้แต่งและเรียบเรียง

พงศาวดารอีสาน ฉบับ ม.ร.ว.ปฐม คเนจร เนื้อหา รวมทั้งสิ้น 20 หน้า ปรากฏเรื่องพระครูโพนสะเม็ก 4 หน้า ลักษณะเค้าโครงเรื่องแบบเดียวกับ ตำนานนครจำปาศักดิ์ ฉบับม.ร.ว.ปฐม คเนจร ประกอบด้วยประเด็นที่น่าสนใจ 3 เรื่อง 1) ปรากฏการสะกดชื่อเมืองแตกต่างกันได้แก่บ้านทายเพ็ชรกับ บรรทายเพ็ชร 2) การขยายความการตั้งถิ่นฐานกลุ่มผู้อพยพลงใต้ที่ประกอบด้วยไทยฝ่ายเหนือ เขมรต่างแยกย้ายกันปะปนกับข่าและกวย (ปฐม 2545, 292 - 295) และ 3) การอธิบายเหตุการณ์ ในปี ค.ศ.1720 พระครูโพนสะเม็กอาพาธและถึงแก่กรรมภาพที่วัดหลวงใหม่ เจ้าสร้อยศรีสมุทรท้าวทรงได้สร้างพระเจดีย์ที่ตรงหอไว้ศพลามองค์ และเจดีย์องค์ใหญ่เป็นที่ปลงศพพระครูโพนสะเม็ก เรียกว่า พระธาตุฝุ่น ต่อมาได้สร้างวิหารขึ้นและเรียกว่าวัดธาตุฝุ่น (ปฐม 2545, 264 - 296)

พงศาวดารอีสาน ฉบับพระยาขัติยวงษา (เหลา ณ ร้อยเอ็ด) ช่วงปี ค.ศ. 1903-1911 เหลา ณ ร้อยเอ็ด เป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ดในระบบกินเมืองคนสุดท้าย (ระบบอาญาสี่) ดำรงตำแหน่งพระยาขัติยวงษาท่านมีความดีความชอบในการปราบปรามกบฏผู้มีบุญ เสียชีวิตปี ค.ศ. 1934 พงศาวดารอีสาน ฉบับพระยาขัติยวงษาตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.1929 ตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ปี ค.ศ. 1966 ฉบับที่ศึกษานี้มีสำนวนเดียวกับฉบับที่ 2 แต่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ.2002 มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระครูโพนสะเม็กรวม 3 หน้าครึ่ง รวม 7 ประเด็นดังนี้

- 1) ในปี ค.ศ.1643 การนิมิตของพระครูยอดแก้วเวียงจันทน์นำมาซึ่งการปรากฏตัวของลูกศิษย์พระครูสี่มบองสามเณรอายุ 13 - 14 ปี 2) เมื่อสามเณรอายุครบ 21 ปีขณะทำพิธีอุปสมบทได้เกิดอัศจรรย์ขึ้น พระเจ้ากรุงเวียงจันทน์

ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุนี้ในปีถัดไปได้รับฉายาใหม่ว่าพระครูโพนสะเม็ก 3) ในปี ค.ศ.1689 พระเจ้าเวียงจันทน์ถึงแก่พิราลัย เหลา ณ ร้อยเอ็ด ดำเนินเรื่องสาเหตุการอพยลงใต้ของพระครูโพนสะเม็กกับพระชายนและพระโอรสทั้งสองแบบเดียวกับสำนวน ม.ร.ว.ปฐุม คเนจร แต่ได้เพิ่มจำนวนไพร่พลเอาไว้ 3,333 คน 4) ต่อมาได้กล่าวถึงการตั้งรกรากที่กรุงอินทปัต การสร้างเจดีย์พนมเป็ญ การหล่อพระปฏิมากรทองเหลืองแต่ยังไม่แล้วเสร็จ เพราะต้องหลบหนีการเก็บภาษีของเจ้ากรุงกัมพูชา การเดินทางสู่นครกาลจำบากนาคบุรีศรี 5) ผู้ครองนครกาลจำบากนาคบุรีศรีชื่อนางแพงมิจิตศรัทธาต่อพระภิกษุได้มอบพุทธจักรอาณาจักรให้ดูแล 6) ในปี ค.ศ.1713 พระครูมีอาจลงโทษกลุ่มอันธพาลที่ก่อเหตุในเมืองจำปาศักดิ์ จึงอัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์เข้าปกครองเมือง ทรงพระนามว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ครองกรุงกาลจำบากนาคบุรีศรี เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้ตั้งนามเมืองใหม่ว่านครจำปาศักดีนาคบุรีศรี (เหลา 2545, 423 - 426) 7) เหลา ณ ร้อยเอ็ด ได้เพิ่มประเด็นพระครูโพนสะเม็กกับเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรทำการสร้างบ้านแปงเมืองพร้อมการแต่งตั้งเจ้าเมืองทั้ง 4 แห่งได้แก่ จารหวดเป็นผู้ปกครองบ้านโขง (เมืองโขง) พ่อเชียงแปลงปกครองหางโขง (เชียงแตง) เสียงสาดูแลเมืองศรีนครเตา หรือเมืองรัตนบุรีจารย์แก้วดูแลเมืองทุ่งหรือเมืองสุวรรณภูมิ (เหลา 2545, 426) เป็นที่น่าสังเกตว่าประเด็นอาณาจักรตั้งเมืองอาจเป็นโครงเรื่องการจัดเมืองโบราณ ทั้ง 7 ในตำนานทุ่งกุลาร้องไห้

1.4 หนังสือ

วรรณกรรมประเภทที่ 4 ประกอบด้วยหนังสือ 4 เล่ม คือ *ประวัติศาสตร์ลาว* ของมหาสิลา วีระวงส์ *ประวัติศาสตร์อีสาน* ฉบับเติม *วิภาคย์พจนกิจ History*

of Laos ฉบับ ม.ล.มานิจ ชุมสาย และราชวงศ์จำปาศักดิ์ ประวัติศาสตร์ใน
 ราชสำนัก ฉบับศิริกาญจน์ ดุจจานุทัศน์และนนทลี พรธาดาวิทย์

ประวัติศาสตร์ลาว ฉบับมหาสิลา วีระวงส์ ภูมิลำเนาเดิมมาจากจังหวัด
 ร้อยเอ็ด ท่านได้รับการยกย่องจากรัฐบาล ส.ป.ป.ลาว ให้เป็นปราชญ์ลาวผู้
 สร้างประวัติศาสตร์ชาติ เมื่อเติบโตขึ้นได้บวชเรียน ประสบการณ์การเล่าเรียน
 แบบเถรวาทสร้างโอกาสให้มหาสิลาสามารถอ่านจารึก และ คัมภีร์ไบเบิลได้
 อย่างชำนาญชาญ ต่อมาท่านได้เดินทางไปใช้ชีวิตที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง คราว
 สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้หลบหนีออกจากพระราชอาณาจักรลาว โดยเข้าร่วม
 กับขบวนการลาวอิสระเพื่อทำการจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นขึ้นที่กรุงเทพมหานคร
 ระยะเวลาที่ มหาสิลาได้ทำงานในหอวิชาญาณประจำหน่วยงานของหลวง
 อนุমানราชชน กระทั่งในปี ค.ศ. 1953 ท่านได้นิพนธ์พงศาวดารลาวตีพิมพ์ครั้งที่
 2 ในปี ค.ศ. 1985 และฉบับตีพิมพ์ปี ค.ศ.1996 หลังการเสียชีวิตของท่าน

ประวัติศาสตร์ลาว ที่ใช้ศึกษานี้เป็นฉบับปรับปรุงแปลจากสำนวนภาษาลาว
 เป็นภาษาไทยจุดประสงค์การเขียนงาน คือ การผลิตประวัติศาสตร์นิพนธ์
 ลาวฉบับมาตรฐานให้กับพระราชอาณาจักรลาว (ค.ศ.1954 - 1975) เนื้อหา
 กล่าวถึงพระครูโพนสะเม็ก 2 หน้าครึ่ง ประกอบด้วย 5 ประเด็นที่สำคัญดังนี้
 1) ยกย่องท่านเป็นผู้นำไพร่พลอพยพลงใต้ 3,000 คน 2) ไม่ระบุสถานภาพ
 ที่แน่ชัดของพระนางสุมังคลา 3) กล่าวถึงนางแพงยกบ้านเมืองให้พระครูโพน
 สะเม็กดูแล 4) การปรากฏตัวของราชวงศ์จำปาศักดิ์ภายใต้การอุปถัมภ์ของ
 พระครูโพนสะเม็ก 5) การตั้งเมืองและรายนามผู้ปกครองทั้ง 11 หัวเมือง
 (สิลา 2539, 162 - 164)

ประวัติศาสตร์อีสาน ฉบับเติม วิภาคย์พจนกิจ นามเติมเติม (ใจ) สิงห์ขลุ้ต (เติม 2546, 31 - 32) เป็นบุตรชายของพระวิภาคย์พจนกิจ (เล็ก สิงห์ขลุ้ต) เกิดปี ค.ศ. 1906 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนเบ็ญจะมะมหาราช สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมปลายจากลิเซออลแบร์ทซาโรท์ เมืองไซง่อน ในปี ค.ศ. 1925 สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษาสาขาวิศวกรรมศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยอินโดจีน ในปี ค.ศ. 1929 ก่อนเดินทางกลับมาตุภูมิได้เข้าเรียนหลักสูตรการพาณิชย์พิเศษ ในปี ค.ศ. 1932 เติมเข้ารับราชการประจำกองกำกับการบินพลเรือน และโอนไปสังกัดกองวิศวกรรมโยธาดำรงตำแหน่งนายตรวจทางหลวงแผ่นดิน (เยี่ยมกมล 2525, 128) ในปี ค.ศ. 1947 เติมได้แวะเยี่ยมบ้านเกิดและได้ค้นพบเอกสารใบบอกในท้องทำงานของบิดา ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้เขาเขียน *ประวัติศาสตร์อีสาน* ขึ้น หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1970 คำโคร่งเรื่องเรียบเรียงมาจากเอกสาร 3 ชุด 1) รับสั่งเจ้ายุทธธรรมธร (1924) 2) สำเนาประวัติเมืองจำปาศักดิ์ฉบับพญาเมืองขวา 3) พงศาวดารภาคภาษาไทยฉบับต่าง ๆ (เติม 2546)

เติมเรียบเรียงเนื้อหาพระครูโพนสะเม็กให้สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์จำปาศักดิ์ และเขตพื้นที่เมืองอีสาน 10 หน้า ครอบคลุม 14 ประเด็น คือ 1) นิมิตพระครูยอดแก้ว 2) การอุปสมบทและการรับตำแหน่งพระครูโพนสะเม็ก ฉายาพระยาครูชี้หอม 3) พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชสวรรคต 4) ในปี ค.ศ. 1694 พญาเมืองจันทองการพระราชธิดาสุมังคลาเป็นพระมเหสี 5) การอพยพลงใต้กับพระครูโพนสะเม็ก 6) ในปี ค.ศ. 1689 - 1692 การบูรณะพระธาตุพนม 7) การเดินทางสู่เมืองอินทปัตถนคร 8) เจตีย์พนมเปญ 9) การตั้งบ้านเรือน หมู่บ้านตามเส้นทางเดินทางขึ้นแม่น้ำโขงสู่เมืองจำปาศักดิ์ 10) การดูแลอาณาจักร

และการมอบอาณาจักรแต่เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร 11) การขอพระราช
 ธิดากัมพูชาเป็นพระชายา 12) จัดการสร้างเมืองและผู้ปกครอง 6 หัวเมือง
 13) ปีค.ศ. 1720 พระครูโพนสะเม็กมรณภาพ 14) การบรรจุอัฐิที่วัดธาตุผู้่น
 และพระธาตุพนม (เติม 2546, 33 - 43)

ในปัจจุบัน *ประวัติศาสตร์อีสาน* ฉบับเติม วิภาคย์พจนกิจมีคุณค่าต่อมโน
 ทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของลูกหลานราชวงศ์จำปาศักดิ์และลูกหลานอาญา
 สี่เมืองอุบลราชธานีเป็นอย่างยิ่ง ทายาทสองสายตระกูลต่างท้าวความเรื่อง
 รวบรวมบุรุษจาก *ประวัติศาสตร์อีสาน* พร้อมการระบายความรู้สึกเศร้าใจ
 ที่เอกสารต้นฉบับได้สูญหายไปอย่างไร้ร่องรอย (อรอินทร์และพลา 2556,
 สัมภาษณ์)

History of Laos (1971) ฉบับ ม.ล. มานิจ ชุมสาย วิกีพีเดียให้ข้อมูล
 ว่า ม.ล.มานิจ ชุมสาย ดำรงชีวิตช่วงปี ค.ศ.1908 - 2009 ได้รับทุนเล่าเรียน
 หลวงให้ไปศึกษาวิชาอักษรศาสตร์ที่วิทยาลัยทรินิตี้มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ใน
 ปี ค.ศ.1933 สำเร็จการศึกษาและเดินทางกลับไทยได้อุทิศชีวิตให้กับงานด้าน
 การศึกษา การเขียน การผลิตงานประวัติศาสตร์ ท่านยังดำรงตำแหน่งนายพล
 ดำรงจัตวาอีกด้วย (หม่อมหลวงมานิจ, ออนไลน์) เนื้อหา *History of Laos*
 กล่าวถึงพระครูโพนสะเม็ก 10 หน้า มีเนื้อความและมีโครงเรื่องแบบเดียวกับ
ตำนานจำปาศักดิ์ ฉบับพระยาอำมาตย์ธิบดีแต่มีการตีความและวิเคราะห์
 เหตุการณ์เพิ่มเติม เช่น ใคร คือ พระนางสุ่มังคลา (Manich 1971, 91)

ราชวงศ์จำปาศักดิ์ ประวัติศาสตร์ในราชสำนัก ฉบับศิริกาญจน์ ดุจจามุ
ทัศน์และนนทลี พรธาดาวิทย์ (2553, 20 - 22) จุดประสงค์การผลิตงาน
ชิ้นนี้ คือ การสดุดีราชวงศ์จำปาศักดิ์ เนื่องจากศิริกาญจน์ผู้แต่งเป็นลูกหลาน
ในสายตระกูลข้าราชการบริพารราชวงศ์จำปาศักดิ์ ผู้แต่งเรียบเรียงเนื้อหาเกี่ยวกับ
พระครูโพนสะเม็กกราว 2 หน้ากระดาษ กล่าวเพียงประเด็นการอพยพ
ลงใต้เนื่องจากสิ้นรัชกาลของพระสุริยวงศาธรรมิกราช บทบาทพระครูโพน
สะเม็กกับการช่วยเหลือราชวงศ์จำปาศักดิ์ในอนาคต เมืองบันทายเพ็ชร ระบบ
การปกครองจำปาศักดิ์ เมื่อบ้านเมืองวุ่นวาย พระครูโพนสะเม็กได้อัญเชิญเจ้า
สร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรขึ้นเสวยราชสมบัติ ด้วยการยกข้อความมาจากหนังสือ
ประวัติศาสตร์ลาว (1996) ฉบับหมาคำจำปามณีแก้ว แปลเป็นภาษาไทยโดย
สุวิทย์ ธีรศาศวัด (ศิริกาญจน์และนนทลี 2553, 20 - 23)

2. การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก

การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างรัฐ
ชาติสยาม ด้วยการสร้างประวัติศาสตร์ชาติ รัฐบาลสยามได้เริ่มการนิพนธ์
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้น 4 ช่วงเวลาด้วยกัน ช่วงที่ 1 ก่อนปี ค.ศ.1893
ช่วงที่ 2 ปี ค.ศ.1893 - 1954 สองช่วงแรกนี้เป็นส่วนหนึ่งของการต่อสู้กับ
การขยายอำนาจของตะวันตก ช่วงที่ 3 ปี ค.ศ.1955 - 1991 และช่วงที่ 4
ปี ค.ศ.1992 - 2013

2.1 การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 1 ก่อนปี ค.ศ.1893

จุดประสงค์การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กก่อนค.ศ.1893 พิจารณาได้ 2 ประเด็น ประเด็นแรก การสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ศูนย์อำนาจเมืองในพระราชอาณาเขต อนึ่ง คนที่รับรู้เรื่องราวดังกล่าวยังจำกัดตัวในกลุ่มชนชั้นนำ ประเด็นที่สอง การสร้างมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ให้กับกลุ่มราชวงศ์จำปาศักดิ์ให้จงรักภักดีกับราชสำนักบางกอก

เมื่อขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ.1851 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนชื่อประเทศ จากกรุงศรีอยุธยาเป็นประเทศสยาม (ดำรงราชานุภาพ 2496, 5) อธิบายได้ว่าพระองค์ทรงเป็นผู้วางรากฐานรัฐประชาชาติแบบใหม่ให้กับสยาม พระราชสาสน์ที่ส่งไปยังนานาประเทศ คือหลักฐานที่อธิบายเรื่องสยามประเทศกลุ่มชาติพันธุ์ในพระราชอาณาจักร และพระราชอาณาเขต ในปี ค.ศ.1855 รัชกาลที่ 4 ได้ส่งพระราชสาสน์กำกับพระสุพรรณบัฏไปถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียฯ (รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ม.ป.ป., 392) พบหลักฐานในปี ค.ศ. 1857 เรื่องรัชกาลที่ 4 รับสั่งการเรียบเรียงพงศาวดารล้านช้างฉบับพระยาประจักษ์จักร (แหม่ม บุนนาค) (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9 2545, 8)

เป็นที่น่าสังเกตว่าคราวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชพระองค์ได้สนพระราชหฤทัยรวบรวมตำนาน พระราชพงศาวดารมาลวงหน้าแล้ว เล่ากันว่าทรงเข้าพระทัยถึงการขยายอำนาจของตะวันตก บทความนี้ยกย่องให้รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผู้วางรากฐานระบบรัฐชาติ

แบบใหม่ ระยะแรกช่วงปี ค.ศ.1851 - 1860 เริ่มด้วยการสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์ของพระราชอาณาเขต ในปี ค.ศ.1861 พระองค์ได้สนับสนุนการผลิตประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อแบ่งแยกหัวเมืองลาวสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของพระองค์กับราชวงศ์จำปาศักดิ์ที่ปรากฏในภารกิจของเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ ที่สำคัญคือการเล่าประวัติจำปาศักดิ์ด้วยการหลบหนีอำนาจกรุงเวียงจันทน์ พร้อมการอธิบายหนึ่งในผู้นำการอพยพคือพระครูโพนสะเม็ก นับเป็นการเริ่มต้นประวัติศาสตร์เขตพื้นที่เมืองอีสานภายใต้การกำกับของราชสำนัก บางกอกอย่างเป็นทางการ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ได้อธิบายความเป็นมาของเมืองตนเองอย่างน่าสนใจดังนี้ “...เมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเมืองลาวขึ้นกรุงเทพมหานครตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำโขง...” (พรหมเทวานุเคราะห์ 2545, 246)

คุณค่าที่ปรากฏใน*ตำนานจำปาศักดิ์* ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ถือเป็นการรื้อฟื้นและสร้างเรื่องราวพระครูโพนสะเม็กขึ้นเป็นครั้งแรก เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ได้อธิบายว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรได้ขัดแย้งกับเครือญาติที่เวียงจันทน์จึงอพยพลงใต้ การเดินทางครั้งนี้สิ้นสุดลงเมื่อพบกับพระครูโพนสะเม็กผู้ยกเมืองให้ปกครอง ประเด็นที่น่าสนใจคือกลุ่มเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ได้ปฏิเสธอำนาจกรุงเวียงจันทน์ด้วยการยอมรับความช่วยเหลือจากพระครูโพนสะเม็ก ยิ่งไปกว่านั้นปี ค.ศ.1867 ตรงกับปลายรัชกาลที่ 4 สยามเสียเขมรส่วนนอกให้กับฝรั่งเศส การรวบรวมประวัติศาสตร์ของแผ่นดินสยามและหัวเมืองใกล้เคียงเป็นหนึ่งในขบวนการสร้างชาติ ด้วยจุดเริ่มต้นของการใช้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ในระยะเวลานี้อาจไม่มีใครได้ล่วงรู้อนาคตมากไปกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ตระหนักถึงการขยาย

อิทธิพลของตะวันตกสู่ภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดำรงเรียนตะวันตกยกย่องพระองค์ว่า

“เป็นคณาณิกชนที่ดี รั่วเรียนและชำนาญวิชาภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ และภาษาละติน ปกครองพระราชอาณาจักรได้เป็นอย่างดีเฝ้าๆ กับการถ่วงดุลอำนาจบริเตนกับฝรั่งเศส เพื่อรักษาเอกราช ทั้งยังสนับสนุนการเรียนรู้เทคโนโลยีตะวันตก อาทิเช่น การพิมพ์ การฉีควัคซีน และการศึกษาแบบตะวันตก...” (Hanes 2542, 584)

ช่วงปี ค.ศ.1867 - 1892 เวลา 24 ปี หลังการเสียพื้นที่ส่วนใหญ่ของกัมพูชาให้กับฝรั่งเศสไม่ปรากฏงานเขียนเกี่ยวกับพระครูโพนสะเม็กบรรดาหัวเมืองขึ้นสยามล้วนถูกลดทอนมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ ดั้งบันทึกของเอเจียน ฟรองซัวร์ แอมอนิเยร์ (Étienne François Aymonier) ที่ได้เดินทางมายังพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงช่วงปี ค.ศ.1882 - 1883 ความว่า “เมืองจำปาศักดิ์ (Moeuong Bassak) ลักษณะทั่วไป (อาจเป็นร่องรอยแห่งการปกครองโดยเขมรมาก่อน ปัจจุบันตกอยู่ในเงื้อมมือของชาวสยาม เริ่มตั้งแต่ครั้งเมื่อเวียงจันทน์ถูกรุกรานในปี 1828 ตามคำกล่าวของเจ้าเมืองว่าสมมุติบันทึกเหตุการณ์อันเป็นเอกสารที่มีคุณค่าทั้งหมดได้ถูกนำไปรวบรวมไว้ที่บางกอก...” (แอมอนิเยร์ 1996, 34) เจ้ายังขหม่อมเจ้าองค์ครองเมืองจำปาศักดิ์ให้ข้อมูลเพิ่มเติมดังนี้ “...พงศาวดารเมืองจำปาศักดิ์นั้นได้สูญหายแต่ครั้งบ้านเมืองเป็นจลาจลมาหลายครั้ง ที่มีอยู่บ้างเวลานี้ก็เป็นจดหมายเหตุได้มาจากวัดเก่าๆ บ้าง เป็นตัวอักษรไทยน้อย...” (เดิม 2546, 31)

2.2 การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 2 (ค.ศ.1893 - 1954)

จุดประสงค์ของการผลิตงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับพระครูโพนสะเม็กในช่วงที่ 2 มีด้วยกัน 3 ประการ ประการแรก การสร้างชาติไทยได้รับการถกเถียงอย่างไม่มีข้อยุติว่าเกิดขึ้นเมื่อใด งานศึกษาและวิจัยที่ผ่านได้ให้ความสำคัญแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สานต่อขบวนการสร้างชาติแบบใหม่อย่างเป็นทางการจากราชบิดา พระองค์ได้ทรงรับสั่งให้สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพรวบรวมประวัติศาสตร์ของชุมชนทั่วพระราชอาณาจักรเพื่อสร้างความเข้าใจต่อพื้นที่การปกครอง ช่วงปี ค.ศ.1897 - 1999 การสร้างประวัติศาสตร์ชาติแบบใหม่เป็นไปอย่างเร่งรัดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ได้ทำการปลูกฝังคตินิรัฐชาติในพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ความว่า

“...แต่นี่สืบไปให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนกการทุกหัวเมืองน้อยใหญ่ เมื่อจะมีการสำรวจสำมะโนครัว หรือหากมีราษฎรมาติดต่อที่จะต้องใช้แบบพิมพ์ของทางราชการ ให้ปฏิบัติใหม่โดยกรอกในช่องสัญชาตินั้นว่าชาติไทยบังคับสยามทั้งสิ้น ห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า ชาตินลาว ชาตินเขมร ล่วย ผู้ไทย ฯลฯ...” (เดิม 2546, 408)

ประการที่สอง คือการสร้างมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์แบบใหม่หลังการปราบปรามขบวนการผู้มีบุญ ด้วยการหยิบยกประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กมาเป็นกรณีตัวอย่าง ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ระยะนี้จำกัดในชนชั้นผู้นำเป็นหลัก ประชาชนระดับล่างหรือประชาชนทั่วไปยังไม่มีโอกาสได้รู้เรียนระบบการศึกษาแบบสยาม

ต้นทศวรรษที่ 1900 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ยังได้มีรับสั่งให้เรียกเก็บเอกสารบันทึกประเภทต่างๆ จากบรรดาหัวเมืองในมณฑลอิสาน ช่วงปีค.ศ.1901-1902 เกิดความวุ่นวายทางการเมืองในเหตุการณ์ผู้มีบุญจึงปรากฏงานเรียบเรียงที่เกี่ยวข้องกับพระครูโพนสะเม็กที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนักบางกอก 4 ฉบับ ล้วนสรุปเนื้อหาไปในทิศทางเดียวกัน คือการมอบอำนาจอาณาจักรให้กับกษัตริย์ดูแล พระภิกษุสงฆ์ควรปล่อยวาง เรื่องทางโลกมุ่งปฏิบัติธรรมอย่างสันโดษได้แก่ *ตำนานจำปาศักดิ์* ฉบับพระยาอำมาตยธิบดี *พงศาวดารอิสาน* และ *ตำนานนครจำปาศักดิ์* ฉบับ ม.ร.ว.ปฐมคเนจร *พงศาวดารอิสาน* ฉบับเหล่า ณ ร้อยเอ็ด

พร้อมกันนี้ไพฑูรย์ มีกุล (2518, 211 - 212) ได้อธิบายว่าหลังเหตุการณ์ปราบปรามผู้มีบุญ ในปี ค.ศ.1902 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์และเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ประจำมณฑลอิสานเชื่อว่าประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้ไม่รู้หนังสือจึงเป็นอุปสรรคในการปรับปรุงประเทศตามแบบแผนใหม่ การป้องกันแก้ไขควรดำเนินการผ่านระบบการศึกษามีพระราชอาณัติประจำมณฑลในฐานะผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลดูแลรับผิดชอบผ่านพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ฉบับปี ค.ศ.1902 ในปี ค.ศ.1903 พระยาชัตติยวงษา (เหล่า ณ ร้อยเอ็ด) ผู้มีส่วนในการปราบกบฏผู้มีบุญได้ทำการควบคุมนักโทษ 300 คนเศษลงไปพิจารณาโทษที่เมืองอุบลราชธานี เป็นที่น่าสังเกตว่า *พงศาวดารอิสาน* อาจได้รับการแต่งขึ้นหลังการพิจารณาโทษผู้มีบุญ

ประการที่สาม การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กเพื่อป้องกันการหลงเชื่อในสิ่งที่ผิด พระครูโพนสะเม็กเป็นตัวอย่างผู้มีบุญแห่งอาณาจักรล้านช้างได้หรือไม่ บทบาทของท่านมีลักษณะที่เหมือนและแตกต่างจากผู้มีบุญสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อย่างไร ลักษณะร่วมกันของพระครูโพนสะเม็กกับผู้มีบุญสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การเสนอทางเลือกใหม่ให้กับประชาชน ด้วยการปฏิเสธอำนาจรัฐ พระครูโพนสะเม็กปฏิเสธอำนาจเวียงจันทน์และกรุงกัมพูชา อย่างไรก็ตาม พระครูโพนสะเม็กไม่ได้ปฏิเสธระบบกษัตริย์ เนื่องจากเวียงจันทน์ในช่วงนั้นมีขุนนางปกครองท่านพระครูยังปฏิเสธระบบการจัดเก็บภาษีของกรุงกัมพูชาและกรุงเวียงจันทน์

ผู้มีบุญสมัยรัชกาลที่ 5 ปฏิเสธการจัดเก็บภาษีของฝรั่งเศส Lan Baird (2013) เสนอมุมมองใหม่ว่าผู้มีบุญต้องการรักษาระบบการเก็บส่วยของสยามสิ่งที่แตกต่างกัน คือ พระครูโพนสะเม็กไม่มีแนวทางการต่อสู้ด้วยอาวุธและเวทย์มนตร์คาถา ภาพลักษณ์ของพระครูโพนสะเม็ก คือ แบบอย่างของพระภิกษุที่รักความสงบ เทิดทูนเสรีภาพไม่ต้องการเสียภาษีให้กับผู้ใด สิ่งที่เด่นที่สุดคือ การยกอาณาจักรให้กับเชื้อสายกษัตริย์ปกครอง ผู้มีบุญสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อสู้อำนาจรัฐด้วยการปลุกระดมแนวร่วมผ่านกลอนลำ ด้วยการสะสมอาวุธ ซึ่ง Baird ได้อธิบายว่าได้รับการสนับสนุนจากสายราชวงศ์จำปาศักดิ์ (Baird 2005) และด้วยการอาศัยเวทย์มนตร์คาถาพร้อมกับการเดินทางเข้าแย่งชิงศูนย์อำนาจทางการเมืองของสยาม (เมืองอุบลราชธานี) ตามลำดับ

ช่วงปีค.ศ.1900 - 1920 หลักฐานลายลักษณ์อักษร 4 ส่วนวนได้แก่ *ตำนานจำปาศักดิ์* ฉบับพระยาอำมาตยธิบดี *พงษาวดารอีสาน* และ *ตำนานนครจำปาศักดิ์*

ฉบับ ม.ร.ว.ปฐม คนเจน พงศาวดารอีสาน ฉบับเหล่า ณ ร้อยเอ็ด นำไปสู่ การวิเคราะห์และอธิบายการสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กสมัยที่ 2 ครอบคลุมประเด็นหลัก 5 เรื่องหนึ่งชีวประวัติพระครูโพนสะเม็ก สอง สาเหตุการอพยพลงทางตอนใต้ สาม การก่อสร้างชุมชนในเส้นทางอพยพลง ใต้ สี่ อิทธิปาฏิหาริย์ และ ห้า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรเน้นการวิเคราะห์ เปรียบเทียบประเด็นหลัก 5 เรื่องกับสำนวนเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์เนื่องจาก เป็นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดเพื่ออธิบายการสร้างมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ให้กับ ชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขงอย่างเป็นรูปธรรม

2.2.1 ชิวประวัติพระครูโพนสะเม็ก

ชีวประวัติพระครูโพนสะเม็กแบ่งออกเป็น 3 ช่วงอายุ วัยเยาว์ วัยกลางคน และวัยชรา ชิวติวัยเยาว์ได้รับการอธิบายเอาไว้อย่างละเอียดในตำนานจำปา คักดี ฉบับพระยาอำมาตยาธิบดี (1941) ได้กล่าวถึงพระครูโพนสะเม็กเอาไว้ อย่างน่าสนใจดังนี้

“และเมื่อศักราชได้ 1005 ปีมะแมเบญจศกนั้น ว่ายังมีท่านพระครูยอดแก้ว อยู่เมืองเวียงจันทน์ ในเวลากลางคืนจำวัดอยู่นิมิตฝันว่า เห็นมีคชสารพลาย ตัวใหญ่เข้ามาในอารามทำลายพระวิหารขึ้นไปบนกุฎิแล้วแทงหอยไตรทำลาย ลง ช้างจึงจับเอาหนังสลอกเส้นเป็นอาหารหมดทั้งหีบ พอรุ่งสว่างก็ตกใจตื่น ขึ้น แล้วท่านพระครูยอดแก้วก็เล่านิมิตให้สงฆ์ทั้งปวงฟังๆ แล้วก็พากันไป บิณฑบาต พอเวลาสายพระสงฆ์ทั้งปวงพบสามเณรจึงถามสามเณรว่ามาแต่ แห่งใด สามเณรจึงบอกแก่พระสงฆ์ว่ามาแต่เมืองกะลิมเมืองพาน ข้าพเจ้า

การสร้างความทรงจำเกี่ยวกับพระครูโพนสะเม็กของคนฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้เกิดขึ้น 2 ระยะด้วยกัน ช่วงปี ค.ศ.1921 การสร้างอัฐิธาตุ ช่วงปี ค.ศ. 1936 การสร้างรูปปั้น (ที่มา: เมธี เมธาลีทธิ สุขสำเร็จ บันทึกภาพ 11 กรกฎาคม ค.ศ. 2013)

เป็นสานุศิษย์พระครูลีมบองเที่ยวมาหาที่เล่าเรียน พระสงฆ์ทั้งปวงจึงไปแจ้งความแก่พระครูยอดแก้ว พระครูยอดแก้วจึงนิมนต์สามเณรขึ้นไปบนกุฏิ แล้วพระครูยอดแก้วก็ทำนุบำรุงสามเณรนั้นไว้ แล้วพระครูยอดแก้วก็ให้สามเณรเล่าสดมภ์จนถึงพระปาฏิโมกข์ สามเณรเล่าเรียนแม่นยำจนชำนาญ พระครูยอดแก้วจึงให้สามเณรเล่าสูตรจำได้จนจบ แล้วพระครูยอดแก้วก็บอกหนังสือพระไตรปิฎกตั้งแต่ธรรมบทขึ้นต้นขึ้นปลายและเล่าเรียนในคัมภีร์ใดๆ สามเณรก็เล่าเรียนได้หมดสิ้น จึงเอาหนังสือในทิพย์อยู่ในหอไตรมาให้สามเณรๆ ก็รอบรู้ทุกคัมภีร์ไม่มีผู้ใดเปรียบได้ กิตติศัพท์ได้ยินเลื่องลือถึงพระเจ้าเมืองเวียงจันทน์ๆ ก็ยินดีมีจิตเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงจัดผ้าไตรมาถวายยกชื่อขึ้นเป็นราชาจ้าว แต่นั้นมาก็ลือชาทั่วไปทั้งอาณาเขตเมืองเวียงจันทน์...” (อามตยาธิบัติ 2546, 213 - 214)

เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ก็ไม่ให้รายละเอียดชีวิตประวัติพระครูโพนสะเม็ก เพียงกล่าวว่า “...ครั้งหนึ่งมีพระครูอยู่วัดโพนสะเม็กเป็นอาจารย์บอกพระกรรมฐานเป็นที่นับถือของคนเป็นอันมาก...” (พรหมเทวานุเคราะห์ 2545, 246 - 247) เป็นที่น่าสังเกตว่าตำนานจำปาศักดิ์ฉบับแรกยกย่องพระครูโพนสะเม็กเป็นเถระฝ่ายกรรมฐานหรือวัดป่า ระยะเวลาต่อมา พระเถระฝ่ายกรรมฐานเป็นแบบอย่างที่ดีในเขตพื้นที่เมืองอีสานทั้งยังได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง โครงเรื่องนี้เป็นที่มาของประวัติวัดบ้านโนนเก่า บ้านโนนใหญ่ ตำบลก่อเอ้ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดดубลราชธานี ดังนี้ “... กลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งได้อพยพไปพึ่งใบบุญของพระอาจารย์สายกรรมฐานองค์หนึ่ง ซึ่งจำวัดอยู่ในบริเวณป่ารกชัฏและเป็นเนินสูงเป็นที่ตั้งของบ้านโนนใหญ่ในปัจจุบันต่อมาได้สร้างเป็น

วัดชื่อศรีชุมพล ชาวบ้านได้ให้ความเคารพนับถือพระอาจารย์องค์นี้มาก...ยึดเอาพระสงฆ์สายกรรมฐานเป็นที่พึ่ง...” (สมครามชัย 2553, 2)

ชีวประวัติวัยเยาว์ของพระครูโพนสะเม็กอาจมีภูมิลำเนาเดิมมาจากเมืองกะลิมเมืองพาน เมื่อปี ค.ศ. 1643 อายุราว 12 - 13 ปี ได้เดินทางมาถึงกรุงเวียงจันทน์ *ตำนานจำปาศักดิ์* ฉบับพระยาอำมาตยธิบตีได้อธิบายปีเกิดเอาไว้ที่ปี ค.ศ.1631 (อำมาตยธิบตี 2545, 213) ระยะเวลาที่นั่นพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชสิริรวมอายุได้ 29 ชันษา ช่วงปี ค.ศ.1641- 1642 เป็นระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับการเดินทางมาถึงกรุงเวียงจันทน์ของวานวูสตอป (Van Wusthof) คณะพ่อค้าชาวฮอลันดา ช่วงปี ค.ศ.1643 - 1651 สามเณรรูปนี้ได้อาศัย ณ กรุงเวียงจันทน์ นักบวชเยซุอิต บาทหลวงเด เลรีอา ชาวอิตาลี ผู้พำนักในกรุงเวียงจันทน์ช่วงปี ค.ศ.1642 - 1647 ได้วิจารณ์พระภิกษุสงฆ์เถรวาทในแง่ลบว่าเป็นกาฝากของสังคม มีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

“พวกนักบวชในประเทศลาว ซึ่งผมจะเรียกว่า “ตาละปอย”. ซึ่งไม่ใช่คำศัพท์ภาษาลาว แต่เป็นภาษาพม่า ถ้าจะเรียกแบบลาว ต้องออกเสียงว่า “พระ” คนจำพวกนี้คือเศษเดนหรือกาฝากสังคม เกียจคร้าน เป็นศัตรูกับการงาน. วิหารของพวกเขาเป็นที่อยู่ของพวกพเนจรและพวกเกียจคร้าน ภายในวัดนั้น สั่งสอนแต่ความชั่วร้าย ยิ่งไปกว่านั้นพระสงฆ์เป็นคนโอหัง ขอบขูดรีด ที่แสนต่ำช้าโหดเหี้ยม ไร้ความกรุณาปราณี... บวชตั้งแต่วัยเยาว์ เรียกว่าเณรจนอายุครบ 23 ปี จึงตระเตรียมสอบเข้าสู่คณะสงฆ์...” (หุมพัน ม.ป.ป, 71)

กระนั้นก็ตามพงศาวดารล้านช้าง และพงศาวดารไทยกลับยกย่องรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชว่าเป็นยุคทองของแผ่นดิน วานวูสตอป

แสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากนักบวชเยซูอิตความว่า “ศาสนาพุทธลาว นั้นรุ่งเรือง พระสงฆ์ มีจำนวนเท่ากับฆราวาสเสียงสวดมนตร์ที่มีเสน่ห์ เป็น ดินแดนแห่งพุทธศาสนา พระสงฆ์จากกัมพูชาและสยามมาร่ำเรียนราว 10 - 12 ปีจึงเดินทางกลับเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว...” (Boulanger 1931, 105)

ชีวิตวัยกลางคนของพระครูโพนสะเม็กนั้นราบรื่น มุ่งการปฏิบัติธรรม ด้วยการอุปถัมภ์จากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (ค.ศ.1637 - 1694) ซึ่งถือเป็น ยุคทองของอาณาจักรล้านช้าง ผู้ปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรม กล่าวกันว่าพระองค์ได้ลงโทษประหารชีวิตพระราชโอรสอันเกิดแก่พระมเหสีเอก ใน กรณีชู้สาวเหตุดังกล่าวได้นำมาสู่ความยุ่งยากทางการเมืองปลายรัชกาล ยังมี ข้อมูลที่ไม่แน่ชัดในปีเสด็จสวรรคตของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชว่าเป็นปี ไตรระหว่างปี ค.ศ.1688, 1690 (Manich 1971, 80) หรือ 1694 (Boulanger 1931, 180) แต่อย่างไรก็ตามเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไม่เสนอภาพชีวิตวัย กลางคนของพระครูโพนสะเม็กหรือการได้รับอุปถัมภ์จากกษัตริย์เวียงจันทน์ บูลองเจอย์กลับไม่กล่าวพาดพิงถึงพระครูโพนสะเม็กแต่ประการใด

เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไม่ระบุชื่อกษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนหุตที่ถึงแก่พิราลัย แต่เอกสารฉบับหลัง ได้ระบุว่า พระองค์ทรงมีพระราชโอรสวัยเยาว์ 2 พระองค์ ทรงพระนามว่าเจ้ากิงสิราชกับเจ้าอินทโสมนอันถือกำเนิดจากพระมเหสีนาง หนึ่งพระราชธิดาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชมีพระโอรสนามว่าเจ้าองค์ หล่ออายุ 13 ชันษา พร้อมกันนั้นพระนางทรงพระครรภ์ได้ 6 - 7 เดือนซึ่ง พระโอรสพระองค์เล็กนี้ต่อมาได้รับการพระราชทานนามว่า เจ้าหน่อกษัตริย์ หรือเจ้าสร้อยศรีสมุทรหน่อพุทธรังษี ต้นราชวงศ์จำปาศักดิ์ เป็นที่น่าสังเกต

ว่าความระส่ำระสายของบ้านเมืองเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเดินทางอพยพลงสู่ดินแดนทางตอนใต้ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาว ม.ร.ว.ปฐม คเนจร ได้อธิบายผู้ปกครองสายราชวงศ์จำปาศักดิ์ที่แตกต่างออกไป ความว่า

“พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต มีโอรสองค์หนึ่งชื่อว่าเจ้าองค์หล่อ อายุได้ 3 ปี มารดาเจ้าองค์หล่อผู้เป็นชายาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตนั้นยังมีพระครรภ์ค้างอยู่ ฝ่ายพญาเมืองแสน ผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตจะรับเอามารดาเจ้าองค์หล่อ ไปเป็นภรรยา นางหายินดีไม่ จึงพาเจ้าองค์หล่อหนีมาอยู่กับพระครูโพนสะเม็ด” (ปฐม 2545, 293)

บ้านปลายชีวิตผู้วัยชราคือช่วงเวลาในการจาริกแสวงบุญสู่ดินแดนตอนใต้การรวบรวมไพร่พลราว 3,333 คน ลงสู่อาณาจักรกัมพูชา ในปี ค.ศ.1708 หวนคืนสู่ตอนโขง ปีถัดไปนางพญาผู้นำสตรีพื้นเมืองได้สิ้นชีพ ภารกิจทางการเมืองของท่านมีรายละเอียดที่น่าสนใจ ดังนี้

“...ถึงนครกาลจำบากนาคบุรีศรีขณะนั้นนางพญาแม่นางแพงบุตร กับพระยาคำยาด พระยาสองฮาดไปนิมนต์ท่านพระครูให้อยู่รักษาศาสนาให้รุ่งเรืองถาวร อนุญาตทั้งพุทธจักรอาณาจักรให้แก่ท่านพระครูปกครองรักษาต่อๆมา ประชาชนพลเมืองมีน้ำใจวิหิงสา...” (ปฐม 2545, 425)

พระครูโพนสะเม็ดได้เป็นผู้นำทางการเมืองการปกครองในจำปาศักดิ์ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ยกย่องพระครูโพนสะเม็ดมีภาวะผู้นำสูงในการไกล่เกลี่ยเรื่องต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ไม่มีการกล่าวถึงการตัดสินใจเด็ดขาดแต่ประการใดว่า

“...พระครูโพนสะเม็กได้ลงไปกับครอบครัวลาวเหล่านั้นด้วย เมื่อยกพวกครอบครัวเหล่านั้น จะมีการชุ่นข้องหมองหมางไม่สมควรโมสรประการใด พระครูโพนสะเม็กช่วยกล่าวไกล่เกลี่ย ชักโยงให้สมควรโมสรพร้อมเพรียงกัน...” (พรหมเทวานุเคราะห์ 2545, 247)

อาณาจักรจำปาศักดิ์ได้เข้าสู่ภาวะแห่งความยุ่งยากเกิดการโจรกรรมปล้นชิง ปล้นสะดมวิฤตวาทธรรม และบ้านเรือนฆราวาส ปวงชนเรียกร้องให้พระครูโพนสะเม็กเข้ามาแก้ไขปัญหาลำเนาในฐานะผู้นำทางการเมืองสูงสุด สามารถกระทำการลงโทษเอาผิดเหล่าอาชญากรได้ทันที แต่อย่างไรก็ตามพระยาอำมาตยาธิบดีได้อธิบายว่า

“พระครูโพนสะเม็กจะชำระว่ากล่าวตามอาญา ก็กลัวจะผิดด้วยวินัยสิกขาบท ครั้นจะนิ่งเสียไม่ปราบปรามให้ราบคาบสมณพราหมณาจารย์ราษฎรก็จะเดือดร้อนยิ่งขึ้นไป พระครูโพนสะเม็กจึงเห็นว่าเจ้าหน้าที่นอกขนัตริย์ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้าเวียงจันทน์จะปกครองประชาราษฎรต่อไปได้ พระครูโพนสะเม็กจึงให้จารย์แก้วจารย์เสียงข้างกับท้าวเฒ่าไพร่พลไปอัญเชิญเจ้าหน้าที่นอกขนัตริย์ซึ่งตั้งอยู่บ้านจิวลำโสมสนุกงมาเมืองนครจำปาศักดิ์บุรีศรี...” (อำมาตยาธิบดี 2545, 218)

ในปี ค.ศ.1713 ท่านถ้ายโอนอำนาจให้แก่เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร (อำมาตยาธิบดี 2545, 213 - 218)

2.2.2 สาเหตุการอพยพลงใต้

มูลเหตุการอพยพลงทางตอนใต้ 3 สาเหตุได้แก่ 1) การพิรลัยของเจ้ากรุงเวียงจันทน์ (พระสุริยวงศาธรรมิกราช) นำมาซึ่งความวุ่นวายทางการเมือง 2) พระยาเมืองแสนตั้งตนเป็นใหญ่ และต้องการรับเอาพระมเหสีพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชมาเป็นชายา (ปฐม 2545, 227) 3) พระยาเมืองแสนต้องการลอบสังหารพระครูโพนสะเม็ก (อำมาตยาธิบดี 2545, 214) เป็นที่น่าสังเกตเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ได้ให้น้ำหนักสาเหตุการอพยพลงใต้เอาไว้ที่สาเหตุที่หนึ่งเท่านั้น (พรหมเทวานุเคราะห์ 2002, 247 - 248) ม.ร.ว. ปฐมอธิบายสาเหตุการอพยพลงใต้เอาไว้ที่สาเหตุที่หนึ่งและสอง ในขณะที่พระยาอำมาตยาธิบดีให้ความสำคัญกับสาเหตุที่ 3

2.2.3 การสร้างชุมชนระหว่างการอพยพลงใต้

การก่อสร้างชุมชนในเส้นทางอพยพลงใต้ แสดงให้เห็นการประสมประสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไทลาว และกลุ่มคนที่พูดภาษามอญ-เขมร ชุมชนที่ได้กลายมาเป็นศูนย์กลางการปกครองที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยพระครูโพนสะเม็กมีด้วยกันอย่างน้อย 2 แห่ง คือ บ้านลาวเกิมหรือบ้านทะเลาย และเกาะชัย ทั้งยังสร้างเจดีย์พนมเปญ (อำมาตยาธิบดี 2545, 215)

เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไม่กล่าวพาดพิงเรื่องตำนานเจดีย์พนมเบ็ญความว่า “... แล้วพากันล่องไปจนถึงเขาลีผี แล้วยังกลัวว่าจะหนีนายฝ่ายเวียงจันทน์ไม่พ้นพากันล่องข้ามเขาลีผีผูกฟางแพหนีต่อๆ ไป เข้าอาศัยอยู่ ณ เมืองพนม

เพ็ญ...” (พหุพจนานุกรม 2545, 247) เส้นทางเดินทางของท่านจาก
 สำนักเจ้าพหุพจนานุกรมที่ล่องลำน้ำโขงสู่สี่สี เข้าเมืองพนมเปญ กลับขึ้น
 เชียงตุง สู่เมืองโขงอัตตะปือคำทองน้อย คำทองใหญ่ ตำบลเจียม ตำบลจำ
 ปะและนครจำปาศักดิ์ ซึ่งประกอบด้วยเมืองทั้ง 7 ได้แก่ เชียงตุง อัตตะปือ
 ทองคำน้อย ทองคำใหญ่ มั่น และเจียม (โขงเจียม) (พหุพจนานุกรม
 2545, 247 - 248) พระยาอำมาตยธิบดีให้รายละเอียดเส้นทางกรอพยพและ
 การก่อสร้างชุมชนเอาไว้มากที่สุด ดังนี้ บ้านจิวพันลำโสมสนุก ลำน้ำชี กรุง
 อินทปัตมหานคร (กรุงกัมพูชา) ลาวเดิม ทางตยจิงวะสุดแดนหรือจะโรยจิงวา
 (พนมเปญ) ประทายเพชร เมืองสมบูรณ เกาะพาดเกาะทราย ทางโคปากน้ำ
 เซกองฝั่งตะวันออก เชียงแปง ดอนสี่ผี (หลี่ผี) ดอนโขง (สีทันดร หรือสีพัน
 ดอน) และนครจำปาศักดิ์บุรีศรี (อำมาตยธิบดี 2545, 215 - 217) ฌบับ
 ม.ร.ว.ปฐม คนजरเริ่มเส้นทางกรอพยพจากกรุงเวียงจันทน์การตั้งถิ่นฐาน
 ตำบลจิวพันลำน้ำโสมสนุกแขวงบันทายเพชร สุนครจำบากนาคบุรีศรี (นคร
 จำปาศักดิ์นาจบุรีศรี) และดอนโขง (ปฐม 2545, 227 - 228)

เป็นที่น่าสังเกตว่า *ตำนานจำปาศักดิ์* ฌบับพระยาอำมาตยธิบดีได้กล่าวถึง
 ชุมชนที่สร้างขึ้นระหว่างเส้นทางกรอพยพลงใต้ เริ่มการเดินทางที่ฝั่งซ้าย
 แม่น้ำโขงและข้ามฝั่งแม่น้ำโขงเข้าสู่ดินแดนดอนในฝั่งขวาล่องมาตามลำน้ำชี
 เค้าโครงเรื่องนี้ได้กลายเป็นจุดกำเนิดตำนานท้องถิ่นของชุมชนไทลาวบริเวณ
 ลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งจะถูกวิเคราะห์ในภาคส่วนที่ 3

2.2.4 อิทธิปาฏิหาริย์

อิทธิปาฏิหาริย์ปรากฏในตำนานจำปาศักดิ์ ฉบับพระยาอำมาตยธิบตีในเหตุการณ์ 3 ครั้ง ได้แก่ การอุปสมบทการอพยพออกจากกรุงพนมเปญ และการก่อตัวของเกาะหาดทรายกลางน้ำโขง (อำมาตยธิบตี 2545, 213 - 217) พระโสภณวิหารการได้วิเคราะห์บทบาทของพระครูโพนสะเม็กด้านพุทธศาสนาเอาไว้ 2 ประเด็นแต่ไม่มีการพูดถึงอิทธิปาฏิหาริย์ ได้แก่ ประเด็นแรก ผู้นำทางศาสนาในตำแหน่งพระราชครูซึ่งเทียบเท่ากับพระสังฆราช ประเด็นที่สอง ด้านการประกาศศาสนา 4 ลักษณะ ได้แก่ ประกาศศาสนาโดยบุคคลพิเศษ โดยธรรม โดยการใช้ศาสนวัตถุหรือศาสนสถาน และโดยภาวะผู้นำ (2554, 83) เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ ไม่กล่าวถึงประเด็นอิทธิปาฏิหาริย์ของพระครูโพนสะเม็กเสนอเพียงภาพของพระภิกษุรูปหนึ่งที่มีคุณลักษณะแบบปุถุชน คราวสร้างพระแสนที่เมืองเชียงแตงนั้นมีมูลเหตุมาจากการเรียไร่ประมวลทองแดง ทองเหลือง เพื่อหล่อเป็นพระพุทธรูปไม่ได้เกิดจากนิมิตหรืออิทธิปาฏิหาริย์ใดๆ คราวอพยพไปยังเมืองโขงไม่ได้เกิดจากการหลบหนีอำนาจกรุงกัมพูชาแต่เพราะท่านพระครูอยู่ที่เชียงแตงแล้วไม่สบาย (พรหมเทวานุเคราะห์ 2545, 247)

2.2.5 เจ้าสร้อยศรีสมุทรท้าว

ตำนานจำปาศักดิ์ทั้ง 3 สำนวนระบุว่าเจ้าสร้อยศรีสมุทรท้าวท้าวท้าวมีพระนามเดิมว่าเจ้าหน่อกษัตริย์เป็นกษัตริย์พระองค์แรกของจำปาศักดิ์ (ครองราชย์ ค.ศ.1713 - 1738) เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ไม่ให้รายละเอียดพระประวัติกล่าวเพียงว่าพระองค์ทะเลาะกับบรรดาญาติวงศ์เวียงจันทน์จึงล่อง

เรือตามลำน้ำโขงถึงตำบลจำปะซึ่งพระครูโพนสะเม็กและนายคร้วลาวได้ตั้ง
 มั่นอยู่ก่อนหน้าแล้ว เมื่อพบเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรและทราบว่าเป็น
 เชื้อสายกษัตริย์พระครูโพนสะเม็กและนายคร้วลาวได้ยกเมืองให้เจ้าสร้อยศรี
 สมุทรพุทธางกูรปกครอง พระยาอำมาตยาธิบดีได้ขยายความพระราชประวัติ
 เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรอย่างเป็นรูปธรรมว่าเป็นพระโอรสของพระธิดา
 สุมังคลาในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระเชษฐาของเจ้าสร้อยศรี
 สมุทรพุทธางกูร คือ เจ้าองค์หล่อ ม.ร.ว.ปฐม คนเฒ่า ให้รายละเอียดว่าพระ
 นางสุมังคลาเป็นพระมเหสีพระองค์หนึ่งของเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระยา
 อำมาตยาธิบดี และม.ร.ว.ปฐม คนเฒ่าอธิบายขบวอนอวยพยลงใต้ของพระครู
 โพนสะเม็กประกอบด้วยไพร่พลและกลุ่มราชวงศ์เวียงจันทน์ได้แก่ พระนาง
 สุมังคลา เจ้าองค์หล่อ และเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร

พระราชกรณียกิจที่สำคัญคือ การสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับอาณาจักร
 จำปาศักดิ์ดินแดนแห่งความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ผ่านพิธีกรรมแห่
 เรือมเหสักข์และพุทธศาสนานิกายเถรวาท ดำเนินจำปาศักดิ์ 2 ฉบับได้แก่
 ฉบับพระยาอำมาตยาธิบดีและฉบับม.ร.ว.ปฐมกล่าวถึงช่วงปี ค.ศ.1713 -
 1720 ฝ่ายอาณาจักรให้การอุปถัมภ์พระครูโพนสะเม็กจนท่านมรณภาพ เจ้า
 สร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรสร้างอารามใหม่ให้ชื่อวัดหลวงใหม่เป็นที่พำนักของ
 พระครูโพนสะเม็กกับพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ ส่วนที่พำนักเดิมของท่านพระครู
 โพนสะเม็กเรียกว่าวัดหลวงเก่า (อำมาตยาธิบดี 2002, 219; ปฐม 2545,
 229) บทบาทของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรและพระครูโพนสะเม็กแสดง
 ให้เห็นการค้ำจุนของฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรยังผลให้บ้านเมืองมีความ

เป็นปีกแผ่นเพียงรัชกาลเดียว ในรัชกาลต่อมาอาณาจักรจำปาศักดิ์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสยาม

2.3 การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 3 (ค.ศ.1955 - 1991)

การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 3 ระหว่าง ค.ศ.1955 - 1991 ปรากฏงานเขียนเกี่ยวกับพระครูโพนสะเม็กที่สำคัญ 2 ฉบับด้วยกัน ได้แก่เติม วิภาคย์พจนกิจย์ และมานิจ ชุมสาย จุดประสงค์เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์อีสานและประวัติศาสตร์ลาวให้กับสังคมไทยโดยปราศจากแรงกดดันจากรัฐบาลกรุงเทพฯ คุณค่าของเอกสารทั้ง 2 ฉบับ ถือเป็นตัวอย่างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกจาก 2 ประเทศคือสหพันธรัฐอินโดจีนแห่งฝรั่งเศสกับสหราชอาณาจักร แต่นักเขียนทั้งสองต่างเสนอมุมมองทางประวัติศาสตร์ตามภูมิหลังที่มาของบรรพบุรุษ เติมนั้นการใช้เอกสารท้องถิ่นพื้นเมืองอีสาน มานิจเลือกใช้สำนวนพระยาอำมาตยาธิบดีในการเล่าประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก

เติมยังได้เรียบเรียงประเด็นเรื่องพระครูโพนสะเม็กกับการบูรณะพระธาตุพนมและการบรรจุอัฐิพระครูโพนสะเม็ก ประเด็นแรกนำตำนานพระธาตุพนมเข้าสู่ประวัติศาสตร์จำปาศักดิ์ มีรายละเอียดที่น่าสนใจว่า

“...เมื่อท่านพระครูโพนสะเม็กบูรณะพระธาตุพนมเสร็จแล้ว ได้แบ่งคร่าวเรือนจำนวนหนึ่งให้อุปฐากพระบรมธาตุ นอกนั้นได้พากันอพยลงไปตามลำแม่น้ำโขง เมื่อไปหยุดพักอยู่ตำบลใดก็มีคนเคารพนับถือปิติยินดีแล้วก็ติดตามท่านพระครูไปตำบลละ 2 - 3 คร่าวเรือน...” (เติม 2546, 36) ประเด็นที่สองวัด

ชาตผู้่น เจตีย์สามองค์ที่ถูกน้ำโขงซัดและจมหายไปนานแล้ว ในปีค.ศ. 1921 สานุศิษย์ได้นำอัฐิบางส่วนของท่านพระครูโพนสะเม็กมาบรรจุที่อัฐิชาต ฌ วัดพระธาตุพนม เรียกว่า ชาตอัญญาท่านโพนสะเม็กหรือท่านพระครูชี้หอม (เดิม 2546, 37) อนึ่ง ม.ล.มานิจยังได้กล่าวเสริมความการบรรจุอัฐิพระครูโพนสะเม็กที่พระธาตุพนมซึ่งเป็นคำสั่งเสียก่อนการมรณภาพ (Manich1971, 95)

2.4 การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 4 (ค.ศ. 1992 - 2013)

ศิริกาญจนและนนทลี (2553, 21) เน้นการอธิบายบทบาทพระครูโพนสะเม็กในการช่วยเหลือต้นราชวงศ์จำปาศักดิ์ในการสถาปนาอาณาจักร สิ่งที่เด่นคือ การให้ภาพพระครูโพนสะเม็กและฉายาของท่านดังนี้

“พระครูโพนสะเม็ดหรือสมเด็จเจ้าราชครูโพนสะเม็ด ท่านเป็นพระภิกษุที่พระเจ้าศรีสัตนาคนหุตอุปสมบทให้และทรงตั้งให้มีฐานันดรศักดิ์เป็นพระครูแต่ยังหนุ่ม หลังจากนั้นได้อารธนาท่านไปพำนักที่วัดโพนสะเม็ดแขวงเวียงจันทน์ ตั้งแต่นั้นมาประชาชนจึงเรียกท่านว่า ท่านพระครูโพนสะเม็ด ท่านเป็นผู้ที่มีคนเคารพนับถือมาก ประชาชนจึงเรียกท่านอีกชื่อหนึ่งว่า “ญาครูชี้หอม” อันเนื่องมาจากวัตรปฏิบัติของท่านที่เพียบพร้อมในศีลจริยวัตรอันงดงามไม่ต่างพร้อยจนมีคำกล่าวว่าแม้แต่ชานหมากหรือภาชนะดินเรียกว่า “ชี้หมาก” ของท่านเมื่อยามคายออกมายังเต็มไปด้วยกลิ่นหอมของรสพระธรรม เนื่องจากท่านเจ้าราชครูหลวงฯเป็นพระเถระที่มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนาที่ท่านได้ทำนุบำรุงศาสนสถานและศาสนวัตถุในพุทธศาสนาและอาณาจักรล้านช้าง โดยเฉพาะการปกป้องรักษาเหล่าบรรดาเชื้อพระวงศ์ในสมเด็จเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช รวมไปถึงการราชาภิเษก

สถาปนาเจ้าหน้าที่ตรีเป็นสมเด็จพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรขึ้นครองนครจำปาศักดิ์”

เหล่าได้แต่งจุดกำเนิดของฉายาท่านเอาไว้ที่น่าสนใจดังนี้ “...ท่านรักษา ศิลปวิสุทธิ ไม่ช้านานเท่าใด ก็ได้อภิญาณ 5 อัฐฐสมบัติ 8 ประการ สำเร็จ ไปด้วยญาณจะว่าสิ่งใดแม่นยำ โดยบารมีธรรมโปรดสำเร็จตั้งมโนนึกความปรารถนาน้ำมูตรและอาจมก็หอม...” (เหล่า 2545, 424)

ส่วนเติมได้อธิบายฉายานามพระครูโพนสะเม็กในอีกลักษณะความว่า

“...ประชาชนจึงเรียกท่านว่า ท่านพระครูโพนสะเม็ก (ไม่ปรากฏนามเดิม) และมีความเคารพนับถือท่านมาก นัยว่าท่านเป็นผู้สำเร็จญาณว่าสิ่งใดแม่นยำ เพื่อให้สมกับความเคารพอย่างสูงและคุณธรรมความดีของท่าน ประชาชนจึงเรียกท่านอีกชื่อหนึ่งโดยเนรมิตนามว่า ท่านพระครูชี้หอมก็มี คือไม่หอมแต่คุณธรรมและศีลวาจาวัตรอย่างเดียว แม้อันใดที่มีในท่านก็พากันเทิดขึ้นว่าเป็นของหอม...” (เติม 2546, 35)

ภายหลังสงครามเย็นการสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กไม่จำเป็นต้องพึ่งพาเนื้อหาจากตำนาน พงศาวดารไทย และประวัติศาสตร์ลาวฉบับมหาสิลา วีระวงส์ อาจกล่าวว่าเป็นงานเขียนแบบจารีตประเพณี เมื่อศิริกาญจน์ และนนทลีเลือกใช้ประวัติศาสตร์ลาวที่นิพนธ์จากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงฉบับมหาคำจำปาแก้วมณีเป็นตัวเกริ่นนำ การก่อตัวของราชวงศ์จำปาศักดิ์ด้วยการเทิดทูนราชวงศ์จำปาศักดิ์ในฐานะเจ้ามหาชีวิต ดังนั้น พระครูโพนสะเม็กจึงไม่ใช่ตัวละครเอกของชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขง

พระธาตุฝุ่น ตั้งอยู่ประตูกิตติตะวันตกเฉียงเหนือทางเข้างค์พระธาตุพนม สร้างขึ้นเมื่อพระครูโพนสะเม็กได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมที่รกร้าง โดยนำเศษอิฐที่เหลือเป็นจำนวนมากในคราวบูรณะมาก่อสร้างเป็นพระธาตุฝุ่น (บันทึกภาพ โดย สุธิดา ตันเลิศ วันที่ 17 กุมภาพันธ์ ค.ศ.2013)

3. ผลกระทบต่อประชาชนสองฝั่งโขง ในการรื้อฟื้นประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก

การรื้อฟื้นประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กได้สร้างผลกระทบให้กับประชาชนสองฝั่งแม่น้ำโขงอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน ได้แก่ การแบ่งแยกเขาและเรา การสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับรัฐบาลสยามด้วยการสลายอัตลักษณ์ความเป็นลาว และด้านความเชื่อประการแรก การแบ่งแยกเขาและเรา ด้วยการอธิบายภูมิหลังที่มาของชุมชนที่แตกต่างกันออกไป ช่วงปี ค.ศ.1714 - 1779 ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงแบ่งออกเป็น 3 ชุมชนใหญ่ได้แก่ ชุมชนดั้งเดิมมอญ-เขมร และออสโตรนีเซียน ชุมชนไทลาวคราวอพยพลงใต้ภายใต้การนำของพระครูโพนสะเม็ก และชุมชนพระวอพระตา สองชุมชนหลังนั้นคือกลุ่มที่ปฏิเสธอำนาจเวียงจันทน์

ในปี ค.ศ. 1776 เจ้ากรุงธนบุรีรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรีเข้าไกล่เกลี่ยผู้นำเมืองนางรอง ต่อมาจอมทัพสยามได้เข้ายึดครองลาวตอนใต้ *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* ไม่ระบุการกวาดต้อนครัวลาวฝั่งซ้ายเข้าสู่ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในปี ค.ศ. 1777 เจ้าพระยาจักรีได้รับความชอบและเลื่อนตำแหน่งเป็นพระยามหากษัตริย์ศึกได้รับคำสั่งให้บุกกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ ท่านได้นำพระแก้วมรกตมาสู่สยาม (*พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)* 2551, 115, 119) กวาดต้อนครัวลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งรกรากในดินแดนตอนในสยาม

ช่วงปี ค.ศ.1779 - 1892 ในขณะที่ชุมชนพระวอพระตาได้ถูกรัฐบาลเวียงจันทน์ และหลวงพระบางมองว่าเป็นกบฏ แต่ชุมชนที่ประกาศตนเองเป็นสานุศิษย์พระครูโพนสะเม็กบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำชี (ร้อยเอ็ด) ดำรงตนเป็นกลางและไม่เกี่ยวข้องกับการเมืองสองฝั่งโขงมากนัก ความแตกต่างของชุมชนทั้งสองสามารถพิจารณาได้ 2 ประเด็น 1) ประวัติศาสตร์ภูมิหลังที่มาของชุมชนนั้นแตกต่างกัน ในปี ค.ศ. 1713 เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรและพระครูโพนสะเม็กได้ประกาศตั้งเมืองทุ่งสุวรรณภูมิ (ร้อยเอ็ด) เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรจำปาศักดิ์ ความบาดหมางกับกรุงเวียงจันทน์ได้รับการเยียวยา มาในระดับหนึ่งแล้ว หัวหน้าชุมชนคือจารย์แก้วเป็นสานุศิษย์พระครูโพนสะเม็ก 67 ปีต่อมาในปี ค.ศ. 1780 ชุมชนพระวอ-พระวอตาได้สถาปนาชุมชนในอาณาบริเวณเมืองอุบลราชธานี หัวหน้าชุมชนเป็นขุนนางประจำกรุงศรีสัตนาคนหุต 2) ความขัดแย้งทางการเมืองเป็นการเปิดประเด็นการศึกษาใหม่ ผู้นำอาณาจักรจำปาศักดิ์สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช และเป็นเครือญาติกับกษัตริย์หลวงพระบาง การต่อต้านอำนาจกรุงเวียงจันทน์ของพระครูโพนสะเม็กไม่ใช่การต่อต้านผู้นำสายราชวงศ์แต่เป็นการต่อต้านกลุ่มขุนนางที่ตั้งตนเป็นกษัตริย์ ชุมชนพระวอพระตามีประวัติเป็นกบฏต่อกรุงศรีสัตนาคนหุต เนื่องจากเป็นกลุ่มการเมืองนอกสายราชวงศ์ศรีสัตนาคนหุต

ตำนานเมืองอุบลราชธานีอธิบายว่าบรรพบุรุษสืบเชื้อสายมาจากเจ้าปางคำเมืองเชียงรุ่ง พระวอพระตาคือผู้ให้ความช่วยเหลือพระเจ้าศิริบุญสารในการขึ้นครองราชย์อันเป็นมูลเหตุการสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์สยามที่ตอกย้ำความเลวร้ายของกลุ่มพระวอพระตาเอาไว้ 2 ครั้ง เนื้อหานี้ผลิตช่วงปี ค.ศ. 1900 - 1905 ปรากฏในพงศาวดารอีสาน ฉบับ ม.ร.ว.ปฐม คเนจร หลักฐาน

ขึ้นนี้ยังพบขบวนการแบ่งแยกเขาและเราของชุมชนบนฝั่งขวาแม่น้ำโขงในระบบความสัมพันธ์ของราชวงศ์จำปาศักดิ์กับกลุ่มอาณาสิ่เมืองอุบลราชธานีครั้งแรก ความมักใหญ่ใฝ่สูงของกลุ่มพระวอพระตาที่ต้องการตำแหน่งอุปราชในรัชกาลพระศิริบุญसार อันเป็นเหตุให้ต้องอพยพหลบหนีอำนาจกรุงเวียงจันทน์ (ปฐม 2545, 300; สีลา 2539, 141) ครั้งที่ 2 การโจมตีกลุ่มพระวอพระตาครั้งที่ 2 ที่บ้านเวียงดอนกองหรือบ้านดู่บ้านแกเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ได้ปกป้องพระวอพระตาด้วยการส่งสารขอภัยโทษถึงพระเจ้าศิริบุญสารผู้รับคำร้องขอของเจ้าเมืองจำปาศักดิ์พร้อมการส่งสารเตือนเรื่องไม่ควรไว้วางใจกลุ่มพระวอพระตา ความว่า “พระวอเป็นคนอกตัญญู จะเลี้ยงไว้คงจะไม่มี ความเจริญ...” (ปฐม 2545, 301)

เป็นที่น่าสังเกตว่าก่อนปี ค.ศ.1780 พระศิริบุญสารเป็นพระราชบิดาของเจ้าอนุวงศ์ได้ส่งกองทัพล้านช้างโจมตีกลุ่มพระวอพระตา 3 ครั้งด้วยกัน การโจมตีครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1776 - 1777 พระเจ้าไชยกุมารแห่งนครจำปาศักดิ์ไม่ให้ความช่วยเหลือใดๆ ต่อกลุ่มพระวอพระตา ผลการโจมตีในครั้งนี้ คือ พระวอเสียชีวิต พระตาได้ตัดสินใจเข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารต่อเจ้ากรุงธนบุรีผ่านเจ้าเมืองโคราช (สีลา 2539, 142 - 3) อันเป็นเหตุให้ล้านช้างตกอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม (ค.ศ. 1779 - 1893) ในปี ค.ศ.1975 หลังการปลดปล่อยชาติสู่ระบบสังคมนิยมคนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้ประณามบรรพบุรุษเมืองอุบลราชธานีว่าเป็นคนขายแผ่นดินให้กับสยาม

ในปี ค.ศ.1904 จำปาศักดิ์เป็นส่วนหนึ่งของสหพันธรัฐอินโดจีนฝรั่งเศสการแบ่งแยกเขาและเราช่วงนี้เข้มข้นที่สุด ปรากฏการเรียบเรียงประวัติศาสตร์

พระครูโพนสะเม็กได้ทำขึ้นหลังการปราบปรามขบวนการผู้มีบุญพงศาวดารอีสาน และตำนานจำปาศักดิ์ รวม 4 ส่วนวน ล้วนพาดพิงถึงพระครูโพนสะเม็ก เน้นการปฏิเสธรอำนาจกรุงเวียงจันทน์ กรุงกัมพูชา และการสร้างบ้านแปงเมืองตลอดเส้นทางการอพยพพร้อมด้วยการฝังลึกไปยังระบบการศึกษา กลางทศวรรษที่1890 ฝรั่งเศสได้ให้กลุ่มผู้นำหลวงพระบางจำเรียนในระบบการศึกษาแบบตะวันตก สยามประกาศใช้พระราชบัญญัติการประถมศึกษาแห่งชาติฉบับ ค.ศ.1921 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวที่มีภูมิลำเนาจากล้านช้างอาศัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของราชอาณาจักรไทย ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นคนลาวแต่อย่างใด ช่วงปี ค.ศ. 1954 - 1975 พระราชอาณาจักรลาวได้ก่อตัวขึ้นในรูปแบบรัฐชาติแบบตะวันตกในระยะเวลาเดียวกันนี้ ชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขงของราชอาณาจักรไทยได้ผ่านการรับรู้ประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กมาแล้ว 3 ช่วงเวลา

ประการที่สอง การสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับรัฐบาลสยามด้วยการสลายอัตลักษณ์ความเป็นลาว การย้ำความสำคัญของพระครูโพนสะเม็กในฐานะผู้ปฏิเสธรอำนาจกรุงเวียงจันทน์ หลักฐานที่สำคัญคือตำนานจำปาศักดิ์ฉบับพระยาอำมาตยธิบดี ผลิตขึ้นช่วงทศวรรษที่ 1890 - ค.ศ.1902 หลังการเซ็นอนุสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส (ค.ศ.1893) ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส คาบเกี่ยวช่วงขบวนการผู้มีบุญ ประเด็นที่น่าสนใจคือ เพราะเหตุใดพระยาอำมาตยธิบดีจึงให้ความสนใจต่อลำน้ำชีในบริบทการสร้างบ้านแปงเมือง ในฐานะข้าหลวงใหญ่ประจำนครจำปาศักดิ์และกัมพูชา ย่อมมีโอกาสรับรู้ตำนานความเป็นไปของท้องถิ่น ในฐานะนักปกครองระดับสูงของรัฐบาลสยามต้องรับผิดชอบการเรียบเรียงประวัติศาสตร์จำปาศักดิ์

โดยมีนัยแฝงเรื่องการประกาศเมืองบริวารของนครจำปาศักดิ์บริเวณที่ราบ
ลุ่มแม่น้ำชีในการกำกับดูแลของสยาม

ตั้งแต่สงครามเจ้าอนุวงศ์สิ้นสุด คนฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้เริ่มเรียนรู้ความสำคัญ
ของเมืองโคราชและบางกอกทดแทนกรุงเวียงจันทน์ ทั้งยังแสดงให้เห็นภูมิหลัง
ที่มาของชุมชนเขตพื้นเมืองอีสานที่มีความแตกต่างและหลากหลาย ได้แก่ กลุ่ม
พระครูโพนสะเม็ก กลุ่มพระวอพระตา กลุ่มจารย์แก้ว เป็นต้น ทางการสยาม
เองได้ตระหนักถึงเครือข่ายการเมืองล้านช้างที่มีอาจตัดขาดออกจากกันได้
ในชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขง คราวสงครามเจ้าอนุวงศ์ เมืองอุบลราชธานี และเมือง
ร้อยเอ็ดเป็นกลุ่มพันธมิตรเจ้าอนุวงศ์อาจเป็นที่มาของการกล่าวหาว่าพระวอเป็น
คนอกตัญญูจะเลี้ยงไว้คงจะไม่มีความสำเร็จ

การสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสยามเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน ไม่มีหลักฐาน
ที่บ่งชี้ถึงผู้นำราชวงศ์จักรีต้องการสลายความแตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่
ภายใต้การปกครอง ด้วยการสนับสนุนการแต่งตั้งอาราประวัติศาสตร์ชาติ จุด
เริ่มต้นความสนพระทัยของพระองค์ท่าน คือ การรวบรวมเอกสารหัวเมือง
ต่างๆ เพื่อเรียบเรียงตำนาน พงศาวดารฉบับราชสำนักบางกอกภายใต้การ
กำกับดูแลสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ผู้ดูแลกระทรวงมหาดไทย
เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้นำราชวงศ์จักรีได้เข้าพระทัยรูปแบบทางการเมืองเขตพื้นที่
เมืองอีสานที่มีรากเหง้ามาจากล้านช้างอย่างถ่องแท้ คือ ความเป็นเอกเทศไม่
ขึ้นกับใคร ดังนั้น ความเป็นปึกแผ่นทางการเมืองของชุมชนเหล่านี้จึงไม่อุบัติ
ขึ้นมาเลย รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้เข้าพระราชหฤทัยในขบวนการ
สร้างชาติอย่างลึกซึ้ง ด้วยการที่พระองค์ได้ส่งพระราชอนุชาไปกำกับดูแล
มณฑลเทศาภิบาล การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม และการปลูกฝังคตินิติรัฐชาติให้

กับชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขง นโยบายการศึกษาของรัฐบาลสยามมีผลต่อการสลายอัตลักษณ์ของความเป็นลาวอย่างไรบ้าง นโยบายการศึกษาของรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสมีผลต่อการแบ่งแยกชาวจำปาศักดิ์ออกจากชุมชนเขตพื้นที่เมืองอีสานหรือไม่

ช่วงปี ค.ศ.1945 - 1975 รัฐบาลไทยเริ่มวิตกกังวลการเผยแผ่ประวัติศาสตร์ชุมชนที่มีเนื้อหาอันแตกต่างไปจากประวัติศาสตร์กระแสหลัก ในปีค.ศ.1970 การตีพิมพ์*ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเดิมได้รับการตรวจสอบและแก้ไขอย่างละเอียดอันเนื่องมาจากพระราชบัญญัติการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ฉบับปี ค.ศ.1952 (เดิม 2546, (8)) ปลายทศวรรษที่ 1990 ชุมชนลุ่มแม่น้ำชีได้เริ่มขบวนการสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พร้อมการอธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ตนอาศัยเข้าสู่เส้นทางการอพยพลงใต้ของพระครูโพนสะเม็กสอดคล้องตาม*ตำนานจำปาศักดิ์*ฉบับพระยาอำมาตยธิบดี

ประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กเป็นที่รับรู้บริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขงและแม่น้ำในสาขาของแม่น้ำโขงตอนกลาง จุดประสงค์หลักในการนำเสนอประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก คือ การสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับรัฐบาลสยามด้วยการสลายอัตลักษณ์ความเป็นลาวเกิดขึ้นช่วงปี ค.ศ.1861 - 2013 ใน 3 พื้นที่นครจำปาศักดิ์ ที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง และที่ราบลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางแบ่งออกได้เป็น 4 ช่วงเวลา ช่วงที่หนึ่งก่อนปี ค.ศ.1893 ช่วงที่ 2 ปี ค.ศ.1893 - 1954 ช่วงที่ 3 ปี ค.ศ.1955 - 1991 ช่วงที่ 4 ปี ค.ศ.1992 - 2013

พื้นที่แรกก่อนปี ค.ศ.1893 จุดเริ่มต้นการสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็ก คือเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ได้เรียบเรียงตำนานจำปา

ศักดิ์ที่บางกอกเน้นการถ่ายทอดประวัติศาสตร์ให้ชนชั้นผู้นำราชวงศ์จำปาศักดิ์ในการย้ำความสำคัญของพระครูโพนสะเม็กในฐานะผู้ปฏิเสธอำนาจกรุงเวียงจันทน์ (ล้านช้าง หรือลาว) ช่วงปี ค.ศ.1893 - 1904 ระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อ ในปี ค.ศ.1900 ราชสำนักบางกอกเริ่มการรวบรวมเอกสารเพื่อการเรียบเรียงประวัติศาสตร์บรรดาหัวเมืองในพระราชอาณาเขตในปี ค.ศ.1904 - 1954 เมื่อจำปาศักดิ์และเมืองบริวารตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ผังขวามแม่น้ำโขงแบ่งออกเป็น 2 ชุมชน ได้แก่สยามหมายถึงพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและจังหวัดจำปาศักดิ์ภายใต้การดูแลของรัฐบาลอินโดจีน ฝรั่งเศสนั้นไม่มีการกล่าวถึงพระครูโพนสะเม็กในตำราประวัติศาสตร์ลาว เรื่องราวของท่านถูกถ่ายทอดในโรงเรียนวัด ช่วงปี ค.ศ.1955 - 1975 พระราชอาณาจักรลาวแบ่งแยกออกเป็น 2 เขตการปกครอง เขตหนึ่งขบวนการประเทศลาว (ค.ศ.1955 - 1975) มีอำนาจในเขตปกครองในนามรัฐบาลลาวต่อต้านมีศูนย์กลางที่เมืองซำเหนือ แขวงพงสาลี เขตสองพื้นที่การควบคุมของรัฐบาลพระราชอาณาจักรลาวมีศูนย์กลางที่นครหลวงพระบาง กรุงเวียงจันทน์ สุวรรณเขต และจำปาศักดิ์

ช่วงสิบทศวรรษหลังการสถาปนาส.ป.ป.ลาว (ค.ศ.1975 - 1986) พ.ป.ป.ลาว ได้สร้างชาติแบบสังคมนิยมไม่ให้เผยแพร่เรื่องศาสนามากนัก ช่วงปี ค.ศ.1986 ไกสอน พมวิหานประกาศใช้นโยบายจินตนาทานใหม่ หรือกลไกเศรษฐกิจ เป็นเหตุผลให้ประชาชนลาวได้มีโอกาสแสดงออกในด้านศาสนาและความเชื่อได้อย่างเสรี ในปี ค.ศ.2013 ผู้เขียนได้เก็บข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่าบริเวณ ผังซ้ายแม่น้ำโขง ณ บ้านโคกก่อง เมืองหนองบก แขวงคำม่วน ส.ป.ป.ลาว พบว่ากลุ่มบรรพชิตเท่านั้นที่รับรู้เรื่องราวพระครูโพนสะเม็ก ฝ่ายฆราวาสไม่มี

ความทรงจำเรื่องพระครูโพนสะเม็ก ยกเว้นกลุ่มที่นิยมเข้าวัดทำบุญที่รับรู้เรื่องของท่านผ่านพระภิกษุที่ได้รับการศึกษาในราชอาณาจักรไทย แขวงสุวรรณเขต และแขวงจำปาศักดิ์ (ชาว 2013 สัมภาษณ์; สมจิตร 2013 สัมภาษณ์) โปสี สีทันดร (2556, สัมภาษณ์) อธิบายว่า “คนจำปาศักดิ์ที่อาศัยในบริเวณเมืองจำปาศักดิ์ หรือเมืองเก่าเท่านั้นที่รับรู้เรื่องราวของพระครูโพนสะเม็ก พื้นที่ห่างไกลรับรู้เรื่องราวของท่านผ่านเทศบรรพชิตและผู้ที่เคยบวชเรียน” (โปสี 2556, สัมภาษณ์)

พื้นที่ที่ 2 บริเวณราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่างช่วงที่หนึ่งก่อนปี ค.ศ.1893 ไม่ปรากฏเรื่องราวพระครูโพนสะเม็กในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง ในอีกมุมหนึ่งชุมชนพื้นเมืองอีสานที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวล้านปฐิเสธอำนาจกรุงเวียงจันทน์ หรือหลบหนีอำนาจกรุงศรีสัตนาคนหุตเพื่อสร้างความเป็นเอกเทศ รัฐบาลสยามจึงไม่หวั่นเกรงเรื่องการโยกย้ายของครัวต่างๆ กลับฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง กระนั้นก็ตามพบหลักฐานการแย่งชิงประชาชนบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงของรัฐบาลสยามและฝรั่งเศสอยู่เป็นเนืองๆ ช่วงที่ 2 ปี ค.ศ.1893 - 1954 หลังการเรียบเรียงตำนานจำปาศักดิ์ฉบับพระยาอำมาตยาธิบดีได้ราว 20 ปี รัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ริเริ่มนโยบายการศึกษาแบบตะวันตกทรงประกาศพระราชบัญญัติการประถมศึกษาแห่งชาติฉบับแรกปี ค.ศ.1921 อนุชนทั่วประเทศได้เล่าเรียนระบบการศึกษาแบบสยามตัวอักษรและอักขระสยามทั่วราชอาณาจักรโดยไม่จำกัดเพศสภาวะ

เป็นที่น่าสังเกตว่าประวัติศาสตรพระครูโพนสะเม็กได้ถูกเผยแพร่อย่างกว้างขวางในระยะเวลานี้ คำโพ สุวรรณภูฏ (มหาชนะวงศ์ 1981, สัมภาษณ์)

เป็นนักเรียนโรงเรียนแม่หนูประจำเมืองอุบลราชธานีได้เล่าประวัติศาสตร์เมืองอุบลที่เกี่ยวข้องกับกรุงศรีสัตนาคนหุต ตำนานเจ้าปางคำ การก่อตัวของอาณาจักรจำปาศักดิ์ภายใต้การช่วยเหลือของพระครูโพนสะเม็ก และความขัดแย้งทางการเมืองของสายราชวงศ์จำปาศักดิ์กับกลุ่มอาญาสี่เมืองอุบลราชธานี ช่วงที่ 3 ปี ค.ศ.1955 - 1991 หนังสือสังเขปประวัติวัดทุ่งศรีเมืองได้กล่าวยกย่องพระครูวิโรจน์รัตโนบลว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการในด้านการบูรณะพระธาตุพนมเช่นเดียวกับพระครูโพนสะเม็ก ช่วงที่ 4 ปี ค.ศ. 1992 - 2013 วัดเก่าบ้านแค ตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานีได้เรียบเรียงจุดกำเนิดประวัติศาสตร์ชุมชนเอาไว้ที่เส้นทางอพยพลงใต้ของพระครูโพนสะเม็ก ในปี ค.ศ.2000 วัดแห่งนี้ได้หล่อรูปปั้นหลวงปู่ราชครูโพนสะเม็กเอาไว้ด้วย (บุญมาก จารุวัฒน์ 2556, สัมภาษณ์)

พื้นที่ที่ 3 ที่ราบลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางช่วงที่หนึ่งก่อนปี ค.ศ.1893 ช่วงที่ 2 ปี ค.ศ.1893 - 1954 เริ่มการเขียนประวัติศาสตร์เมืองบิรารของจำปาศักดิ์ได้แก่ ร้อยเอ็ดที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1920 เป็นต้นมา ประชาชนฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้รับรู้เรื่องราวของพระครูโพนสะเม็กอย่างกว้างขวาง ชนชั้นผู้นำรับรู้ผ่านระบบการศึกษา ประชาชนทั่วไปรับรู้ในรูปแบบมุขปาฐะจากเทศบรพชิตในสยามยังปรากฏการตีพิมพ์พงศาวดารอีสาน และตำนานจำปาศักดิ์ เป็นการตอกย้ำให้ชุมชนพื้นเมืองอีสานได้รับรู้ภูมิหลังที่แตกต่างของบรพชน รัฐบาลสยามไม่หวาดระแวงเรื่องการแบ่งแยกดินแดนเนื่องจากแนวคิดสังคมนิยมยังไม่ผลิบาน ในปี ค.ศ.1934 ปาฐกของผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพจังหวัดต่างๆ ตัวแทนจังหวัดร้อยเอ็ดและมหาสารคามให้ข้อมูลว่าบรพบุรุษตนแยกออกมาจากอาณาจักรจำปาศักดิ์แต่ไม่พาดพิงถึง

พระครูโพนสะเม็ก (ไพศาลเวชกรรมและเสนาสังคีต 2539 173 - 176; สารคามคณาภิบาลและทองม้วน 2539, 115 - 121) ช่วงที่ 3 ปี ค.ศ.1955 - 1991 ช่วงที่ 4 ปี ค.ศ.1992 - 2013 อำเภอสวรรณภูมิได้สืบค้นประวัติเจ้าเมืองคนแรกพร้อมการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ชุมชนเข้าสู่อาณาจักรจำปาศักดิ์ (หนูเลื่อน 2013, สัมภาษณ์) ดังนั้น การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง คือสงครามการต่อสู้ในการสร้างประวัติศาสตร์ชาติระหว่างสยามกับสหพันธรัฐอินโดจีน สยามและรัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศล้วนประสบความสำเร็จในการสร้างรัฐชาติแบบใหม่ที่มีอาจปรากฏได้ชัดชัดขึ้น

ประการสุดท้าย พิจารณาด้านความเชื่อชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขง 3 พื้นที่ ชุมชนจำปาศักดิ์ ให้ภาพความสำคัญกับพระครูโพนสะเม็ก 2 รูปแบบ หนึ่งในฐานะผู้นำทางความเชื่อผู้สถาปนาอาณาจักรจำปาศักดิ์อันเป็นศูนย์รวมจิตใจสองเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทางพุทธศาสนาชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน 2 พื้นที่ ได้แก่ชุมชนสุวรรณภูมิ หรือร้อยเอ็ดที่ได้ยกย่องท่านเป็นผู้สร้างเมืองชุมชนพระธาตุพนมยกย่องท่านเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ยอดพระธาตุ และการสร้างข้าโอกาสให้ดูแลพระธาตุพนม (สัญญา 2556, สัมภาษณ์)

4. บทสรุป

การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กมีความสำคัญต่อชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขง 4 ระยะเวลาด้วยกัน ประวัติศาสตร์บั้นยังสะท้อนมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของราชสำนักบางกอกและราชวงศ์จำปาศักดิ์ผู้เป็นพันธมิตรทางการเมืองผ่านการแต่งงานข้ามวัฒนธรรมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมือง ในปี ค.ศ.1861 เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ให้นำสายตระกูลจำปาศักดิ์ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองอุบลราชธานีคนสุดท้ายได้รับภาระการนิพนธ์ตำนานจำปาศักดิ์ฉบับที่เก่าแก่ที่สุดเอ่ยอ้างถึงพระครูโพนสะเม็กในฐานะผู้นำท่านหนึ่งที่น่าไพร่พลอพยพลงใต้ มีจุดเด่นที่การสนับสนุนเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ขึ้นปกครองชุมชนตำบลจำปะหรือเมืองนครจำปาศักดิ์

คราวหลังการลงนามในอนุสัญญาสยาม-ฝรั่งเศสช่วงปี ค.ศ.1893 - 1954 ปรากฏหลักฐานเรื่องราวของท่านได้รับการต่อเติมและขยายความในเอกสาร 5 ชิ้น ได้แก่ ตำนาน 2 เรื่อง พงศาวดาร 2 ฉบับ และหนังสือ 1 เล่ม ในบริเวณพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ด้วยการสนับสนุนจากราชสำนักบางกอก การกล่าวอ้างความหลังที่มาของชุมชนเขตพื้นเมืองอีสานที่เน้นการปฏิเสธอำนาจกรุงเวียงจันทน์ พร้อมการนำเสนอภาพการขยายชุมชนจากเส้นทางอพยพและการสร้างบ้านแปงเมืองหลังการขึ้นครองราชย์ของเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เมืองที่สำคัญในดินแดนพื้นเมืองอีสาน คือสุวรรณภูมิ หรือร้อยเอ็ดในปัจจุบันเป็นที่น่าสังเกตว่าในปี ค.ศ. 1931 Paul le Boulanger แต่งหนังสือประวัติศาสตร์ลาวฉบับมาตรฐานเรื่อง Histoire du Laos Francais ไม่มี

การกล่าวพาดพิงถึงพระครูโพนสะเม็ก รัฐบาลอาณานิคมฝรั่งเศสประจำแคว้นลาวไม่ต้องการตอกย้ำภูมิหลังที่มอันแปลกแยกของชุมชนภาคเหนือ ภาคกลาง ที่มีต่อชุมชนภาคใต้

การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 3 (ค.ศ. 1955 - 1991) ปรากฏในหนังสือ 2 ฉบับผู้เขียนเป็นตัวแทนผู้นำรุ่นใหม่ ได้แก่ เต็มที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มอาญาสี่เมืองอุบลราชธานี และม.ล.มานิจ ชุมสาย สายราชวงศ์จักรี เต็มสร้างความประหลาดใจให้กับสังคมไทยด้วยการนำเสนอเรื่องราวพระครูโพนสะเม็กจากมุมมองผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง เขาได้นำตำนานพระธาตุพนมมาขยายความการสร้างบทบาทพระครูโพนสะเม็กให้โดดเด่น ในขณะที่ ม.ล.มานิจยังนำเสนอเค้าโครงแบบเดียวกับตำนานจำปาศักดิ์ฉบับพิสดารของพระยาอำมาตยธิบดี การสร้างประวัติศาสตร์พระครูโพนสะเม็กช่วงที่ 4 (ค.ศ. 1992 - 2013) ให้ความสำคัญกับพระครูโพนสะเม็กในฐานะผู้สนับสนุนเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรขึ้นครองราชย์

ท้ายที่สุดประชาชนสองฝั่งแม่น้ำโขงได้ตระหนักถึงความแตกต่างแห่งภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้เรียนรู้การสร้างบ้านแปงเมือง 4 ช่วงที่ยิ่งใหญ่ที่สุด คือ สมัยที่ 2 ระหว่าง ค.ศ.1893 - 1954 เมื่อชุมชนพื้นเมืองอีสานบางแห่งได้เริ่มการผูกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเองเข้ากับประวัติศาสตร์การสถาปนาอาณาจักรจำปาศักดิ์โดยพระภิกษุเถรวาทนามว่าพระครูโพนสะเม็กซึ่งถือเป็นเป้าประสงค์ทางการเมืองของรัฐบาลสยามในการตัดขาดชุมชนฝั่งขวาแม่น้ำโขงในอาณัติออกจากชุมชนฝั่งขวาและชุมชนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่ปกครองโดยฝรั่งเศส นโยบายการแบ่งแยกและ

ปกครองยังแบ่งชุมชนพื้นเมืองอีสานออกเป็นก๊กเหล่าที่ปรากฏตามภูมิหลัง
ที่มาของชุมชน ประวัติผู้ตั้งเมืองในพงษาวดารอีสาน ตำนานจำปาศักดิ์การ
สร้างประวัติศาสตร์พระครูโพธิ์สะเม็กในดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคือร่องรอย
การเปลี่ยนมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวสองฝั่งแม่น้ำโขงเป็น
ตัวอย่างระยะแรกของการสร้างประวัติศาสตร์ชาติให้กับประวัติศาสตร์ร่วม
สมัยของสยาม

บรรณานุกรม

ขาว, พระอธิการ. 2556. เจ้าอาวาสวัดบ้านโคกก่อง สัมภาษณ์โดย สุธิดา ตันเลิศ.
เมืองหนองบก แขวงคำม่วน ส.ป.ป. ลาว.

คำโพ มหาชนวงศ์. 2524. สัมภาษณ์โดย สุธิดา ตันเลิศ. อุบลราชธานี.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. 2496. *ศิลปากร*. กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. 2546. *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 4.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิตำรามนุษยศาสตร์

ธัญชัย รสจันทร์. 2550. *สภาพเศรษฐกิจเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง ค.ศ.
1792 - ทศวรรษที่ 1910*. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธวัช ปุณโณทก. ม.ป.ป. *จารึกอีสาน*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

บุญมาก จารุวัฒน์, พระอธิการ. 31 พฤษภาคม 2556. วัดเก่าบ้านแค.
สัมภาษณ์โดย สุธิดา ตันเลิศ ปกรณ์ ปุกหุด อธิกิจ ในจิต และจำนง
ทะวีธร. อุบลราชธานี.

ปฐุม คเนจร, ม.ร.ว. 2545. “ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์.” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก*. เล่ม 9. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

_____. 2545. “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอิสาน.” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก*. เล่ม 9. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พรหมเทวานุเคราะห์, พระเจ้า. 2545. “ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์.” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก*. เล่ม 9. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระป.ป. “พระราชสาส์นกำกับพระสุพรรณบัฏไปถวายสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอริยาฯ ค.ศ.1855. 2003.” ใน *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า*. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). 2551. กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา.

ปลา ณ อุบล. 21 พฤษภาคม 2556. สัมภาษณ์โดย สุจิตา ตันเลิศ. อุบลราชธานี.

ไพฑูริย์ มีกุล. 2518. *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจเทรตติ้ง.

ไพศาลเวชกรรม, พระ และเสนาสี่สี่ตี, ชุน. 2539. *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพจังหวัดต่างๆ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สมาคมมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น. และสังคมศาสตร์.

สงครามชัย ลีทองดี. 2553. *ที่ระลึกงานนมัสการและสมโภชพระเจดีย์ วัดป่าโนนแก้ว บ้านโนนใหญ่ ต.ก่อเอ้ อ.เซียงใน จ.อุบลราชธานี*. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.

สมจิตร, พระอธิการ. 2556. *สัมภาษณ์โดยสุธิดา ตันเลิศ. เมืองหนองบก แขวงคำม่าง ส.ป.ป. ลาว*.

สัญญา, พระอธิการ. *เจ้าอาวาสวัดมรุกขนคร. 17 กุมภาพันธ์ 2556. สัมภาษณ์โดยสุธิดา ตันเลิศ และ ตระการ ถนอมพันธ์. นครพนม*.

สารคามคณาภิบาล, พระ และทองม้วน อัดถากร. 2539. *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่อง สภาพจังหวัดต่างๆ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สมาคมมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น.

ลีลา วีระวงส์. 2539. *ประวัติศาสตร์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

โสภณบริหารการ, พระ. 2554. *สารนิพนธ์พุทธศาสนบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประจำปี 2554 (บทคัดย่อ)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

หนูเลื่อน อุทก. 31 พฤษภาคม 2556. สัมภาษณ์โดย สุธิดา ตันเลิศ อธิกิจ ใน
จิต และจำนง ทะวีธร. ร้อยเอ็ด.

“หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย.” Wikipedia, <http://th.wikipedia.org/wiki/>,
(สืบค้นเมื่อ 15 มิถุนายน 2556).

เหล่า ณ ร้อยเอ็ด. 2545. “พงศาวดารภาคอีสาน.” ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับ
กาญจนนาภิเษก*. เล่ม 9. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

อรอินทร์ ภูริพัฒน์. 20 พฤษภาคม 2556. สัมภาษณ์โดย สุธิดา ตันเลิศ.
อุบลราชธานี.

อำมาตยาธิบดี, พระยา. 2545. “ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์.” ใน *ประชุม
พงศาวดารฉบับกาญจนนาภิเษก*. เล่ม 9. กรุงเทพมหานคร: กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

แอมอนิเย, เอเจียน. 2539. *บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ.2438
(Voyage Dans le Laos Tome Premier 1895)*. แปลโดย
ทองสมุทร โดเร และสมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่: สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

“Vhustorf Van Gerard.” 2011, [http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/
bpt6k5864864h.r=+wusthoff.langEN](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5864864h.r=+wusthoff.langEN), (accessed
October, 2011).

Baird G. Ian. 2013. “Millenarian movements in southern Laos and North eastern Siam (Thailand) at the turn of the twentieth century Reconsidering the involvement of the Champassak Royal House.” *South East Asia Research*. (21June): 191 - 213.

Le Boulanger, Paul. 1931. *Historie du Laos Français*. Paris. LibrairiePlon.

Manich Jumsai, M.L. 1971. *History of Laos*. 2nd eds. Bangkok: Chalermnit.
